

VATROSLAV JAGIĆ U POVIJESTI HRVATSKE DIJALEKTOLOGIJE

Vatroslav Jagić, jedan od najvećih slavenskih filologa, po vokaciji nije bio dijalektolog, ali su njegove dijalektološke intervencije, kao što piše D. Brozović, bile izrazito važne u prvom razdoblju razvoja hrvatske dijalektologije. O Jagićevu se pristupu hrvatskim narječjima najviše saznaje iz njegovih rasprava, u kojima se primarno zanima prošlošću hrvatskoga ili drugih južnoslavenskih jezika te najstarijim pisanim spomenicima i književnošću, nastalih bilo za njegovih zagrebačkih dana (poput rasprave *Iz prošlosti hrvatskoga jezika* iz 1864. ili *Adrianskoga mora sirena: hrvatski epos XVII. vieka* iz 1866.), bilo za njegova djelovanja na inozemnim katedrama (poput rasprave *Jedno poglavlje iz povijesti južnoslavenskih jezika* iz 1895., objavljene dok je bio profesorom na bečkoj slavistici). Drugi su izvori njegovih razmišljanja o hrvatskim narječjima recenzije i osvrta na članke njegovih suvremenika dijalektologa, poput često citirana osvrta na Rešetarovu raspravu o granicama čakavštine iz 1891., osvrta na tekst *Čakavske osobine u današnjem dubrovačkom dijalektu* Marcela Kušara iz 1891. i dr. O Jagićevim se pogledima i zaključcima o hrvatskim narječjima može čitati i u *Spomenima mogega života*, što ih je 1930. i 1934. uređio Milan Rešetar, a objavila Srpska kraljevska akademija u Beogradu. U ovom će se radu¹ istaknuti evoluiranje Jagićevih spoznaja o međunarječnim odnosima na hrvatskom području i mjesto takvih polazišta u ondašnjoj i suvremenoj dijalektološkoj misli.

Gljučne riječi: Vatroslav Jagić; čakavsko narječje; kajkavsko narječje; štokavsko narječje; povijest hrvatskoga jezika; povijest hrvatske dijalektologije.

¹ Rad je napisan u okviru dviju potpora Sveučilišta u Rijeci: *Liber Fluminensis – prilozi za proučavanje hrvatskoga jezika u djelima riječkih tiskara do 20. stoljeća* i *Prilozi za istraživanje glagoljaške baštine i njezinih odjeka u Rijeci i široj okolici* voditeljice Sanje Zubčić.

1. UVOD

Vatroslav Jagić, jedan od najvećih slavenskih filologa, po vokaciji nije bio dijalektolog, ali su njegove dijalektološke intervencije, kao što piše D. Brozović, bile izrazito važne u prvom razdoblju hrvatske dijalektologije.

Naime, hrvatska se dijalektologija razvija tek u drugoj polovici 19. st., ali kao pomoćna disciplina unutar filologije. O značajkama se pojedinih narječja tada govori na temelju zabilježenih tekstova ili usmene književnosti² i u skladu s romantičarskim izjednačavanjem jezika s narodom i državom, kojim su se vodili i Ilirci, pa i sam Jagić i njegovi neposredni prethodnici. Stoga je hrvatska dijalektologija od samoga početka neodvojivo vezana uz srpsku. Dva su autora nezaobilazna u tom razdoblju: A. Mažuranić, autor prvoga prinosa čakavologiji u radu *Zakon Vinodolski od leta 1280.*,³ i V. Stefanović Karadžić, koji je prvu dijalektološku klasifikaciju *hrvatskosrpskoga* dao usputno u predgovorima svojih radova iz prve polovice 19. st., nastalih na osnovi folklornoga materijala i "iz normativnih potreba".⁴ Vuk Stefanović Karadžić tada iznosi i klasifikaciju "hrvatskosrpskoga jezika na kajkavski, čakavski i štokavski dijalekt"⁵ i "štokavskog dijalekta po refleksu glasa jat na t. zv. narječja: ekavsko, ijekavsko i ikavsko."⁶ Tek nakon Daničićevih *Razlika između jezika srpskoga i hrvatskoga* iz 1857., u kojima autor polazi od pretpostavke da je što-

² Polazišni se sustavi u dijalektološkom istraživanju – mjesni govori, a onda i hijerarhijski više jedinice, na temelju terenskih istraživanja u dijalektologiji kao zasebnoj disciplini opisuju tek početkom 20. stoljeća. Usp. Dalibor BROZOVIĆ, "Tri razdoblja u razvitku naše dijalektologije", *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 1, 1960., 51–65.

³ Antun MAŽURANIĆ, "Zakon Vinodolski od leta 1280.", *Kolo*, 3, 1843., 50–97. Riječ je o prvom opisu nekoga čakavskoga govora, ali i izrazito vrijednu popisnu kriterija za utvrđivanje pripadnosti pojedinoga organskoga idioma čakavštini premda se neke značajke danas drukčije tumače. V. Milan MOGUŠ, *Čakavsko narječje. Fonologija*, Školska knjiga, Zagreb, 1977., 14–16. O Križanićevim, Karadžićevim, Rešetarovim kriterijima, kao i pristupima kasnijih istraživača, od S. Ivšića do M. Moguša v. *isto*, 16–19.

⁴ D. BROZOVIĆ, "Tri razdoblja u razvitku naše dijalektologije", 55.

⁵ *Isto*, 55. No, ne smije se zaobići Babukićeva podjela hrvatskoga jezika na tri narječja – štokavsko, čakavsko i kajkavsko (*kekavci*) (Branka TAFRA, "Dvjestota obljetnica rođenja Vjekoslava Babukića", *Babukić, Vjekoslav. Osnova slovnice slavjanske narječja ilirskoga*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Grad Požega. (pretisak), Zagreb, 2013., 92) u *Osnovi slovnice slavjanske narječja ilirskoga* iz 1836. (npr. Vjekoslav BABUKIĆ, *Osnova slovnice slavjanske narječja ilirskoga*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Grad Požega. (pretisak), Zagreb, 2013., 14), niti Mažuranićevo poredbeno istraživanje naglasnih sustava dvaju "glavnih" narječja hrvatskoga jezika: čakavskoga i štokavskoga u *Slovnici Hèrvatskoj* (Antun MAŽURANIĆ, *Slovnica Hèrvatska*, Zagreb, 1859, 10–25), čime je već utemeljiteljem hrvatske dijalektologije i akcentologije.

⁶ D. BROZOVIĆ, "Tri razdoblja u razvitku naše dijalektologije", 55. V. Stefanović Karadžić spominje u rječniku i termin *torlački*, ali ga nije uključio u klasifikaciju (Vuk STEFANOVIĆ KARADŽIĆ, "Srbi svi i svuda", *Kovčezik za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona*, Beč, 1849.).

kavština srpski, a čakavština hrvatski jezik, javljaju se početnički opisni ili teorijski dijalektološki radovi poput Mažuranićeva priloga *O važnosti akcenta hrvatskoga za historiju Slavjana iz 1864.*⁷ Taj rad A. Mažuranića odražava odrednice početka hrvatske dijalektologije: autor piše na temelju poznavanja govora svojega kraja, a rasprava ima "historijski karakter".⁸ Aleksandar Belić, pišući o povijesti srpskohrvatskoga jezika u Stanojevićevoj *Narodnoj enciklopediji srpsko-hrvatsko-slovenačkoj*, uz spomenuta tri autora, nabraja utemeljitelje dijalektologije među kojima nema V. Jagića. Dopunjujući Belićev popis začetnika, D. Brozović uključuje i V. Jagića ističući važnost njegovih, u pravom smislu dijalektoloških, intervencija.⁹ Iako je jedan obilježio kraj 19. st., a drugi djelovao do sredine 20. st., prema Brozovićevu su mišljenju M. Rešetar i A. Belić¹⁰ uspostavili dijalektologiju kao cjelovitu, samostalnu disciplinu,¹¹ a S. Ivšić¹² hrvatsku je dijalektologiju podigao na razinu već razvijenih slavenskih dijalektologija.

Cilj je ovoga rada pokušati valorizirati evoluiranje Jagićevih spoznaja o međunarječnim odnosima na hrvatskom (prema ondašnjim stavovima i na srpskom) području u odnosu na radove i prinos spomenutih autora i mjesto njegovih polazišta u ondašnjoj i suvremenoj hrvatskoj dijalektološkoj misli. O Jagićevu se pristupu hrvatskim narječjima najviše saznaje iz njegovih rasprava u kojima se primarno zanima prošlošću hrvatskoga i drugih južnoslavenskih jezika ili najstarijim pisanim spomenicima i književnošću, nastalih bilo za prve faze njegova djelovanja, tzv. zagrebačkih dana, bilo za njegova djelovanja na inozemnim katedrama. Osobita se evolucija njegovih stavova o hrvatskim narječjima može pratiti u drugoj fazi njegova stvaralaštva, od 1891., godine smrti njegova učitelja F. Miklošića. Ostali su izvori, iz kojih će se u članku ekscerpirati potvrde kao argumentacija njegovih stavova o hrvatskim narječjima, recenzije i osvrti na radove tadašnjih filologa, kao i podatci u *Spomenima mojega života*.

⁷ Postavke su A. Mažuranića u raspravi o čakavskoj akcentuaciji prema Brozovićevim riječima "dovele poslije radom Šahmatova, Ivšića i Belića do zaključaka, koji su revolucionarno izmijenili slavensku akcentologiju" (D. BROZOVIĆ, "Tri razdoblja u razvitku naše dijalektologije", 55). Starija je hrvatska akcentologija bila često nepouzdana osim kada je bila riječ o novoštokavskim govorima. Primjerice, A. Šojat zaključio je da je razlog pogrešnih ranih opisa kajkavskih naglasnih sustava upravo uporaba Karadžićevih, odnosno Daničićevih znakova iako u literaturi ima dobrih napomena o različitoj fiziologiji naglasaka (Antun ŠOJAT, "Odras Daničićevih akcentatskih studija u starijoj hrvatskoj akcentologiji", *Zbornik o Đuri Daničiću*, JAZU – SANU, Zagreb – Beograd, 1981., 377).

⁸ D. BROZOVIĆ, "Tri razdoblja u razvitku naše dijalektologije", 54–55.

⁹ Isto, 59.

¹⁰ Važnošću se ističu Belićeva *Dijalektologijska karta serbskago jazyka*, objavljena 1906., i Rešetarov *Der štokavische Dialekt* iz 1907.

¹¹ D. BROZOVIĆ, "Tri razdoblja u razvitku naše dijalektologije", 56–57.

¹² Dalibor Brozović zaključuje da je S. Ivšić u prvoj polovici 20. stoljeća svojim raspravama *Današnji posavski govor* iz 1913., *Jezik Hrvata kajkavaca* iz 1936. i dr. pridonio razvoju hrvatske dijalektologije jednako kao što je A. Belić svojim radovima pridonio razvoju srpske dijalektologije. Isto, 56.

Za njegove prve stvaralačke faze u hrvatskoj filologiji vlada terminološka nepreciznost, pa se dijalekt i narječje u pojedinim raspravama izjednačavaju,¹³ a u nekim se radovima koriste i s obrnutim značenjem.¹⁴ Tako i V. Jagić rabi termin *narječje* za čakavštinu, kajkavštinu i štokavštinu, ali primjerice i za dubrovački govor/dijalekt.¹⁵ Iako u kontekstu zastupanja potrebe oslobađanja znanstvenih rasprava od političkih strasti, upozorava kako za znanstvene rezultate treba istraživati značajke mjesnih govora, skupina govora ili sekcija,¹⁶ dakle valja krenuti od provjera na terenu! Time upravo upućuje na glavni zadatak i temeljnu metodologiju dijalektologije! Usto, njegova je klasifikacija narječja neodvojiva od njegova pristupa hrvatskomu jeziku koji se temelji na polazištu koje ne napušta: da "je jezik hrvatski i srpski bio od vieka jedan te isti"¹⁷ te da su Hrvati i Srbi jedan narod s dva imena,

¹³ Još i D. Brozović 1960. za narječja rabi termin *dijalekti*.

¹⁴ Npr. u djelima M. Kušara štokavština i čakavština su jednom narječja, drugi put dijalekti; dubrovački je dijalekt, ali lastovsko je narječje itd. V. Marcel KUŠAR, "Čakavske osobine u današnjem dubrovačkom dijalektu", *Program č. k. Velikog državnog gimnazija u Dubrovniku za školsku godinu 1888–9*, Dubrovnik, 1889., 3–7. Nadalje, Ivan je Milčetić 1894. u recenziji Strohalovih radova o stativskom "narječju" upozorio da se termin *narječje* ne može odnositi na jedan mjesni govor – "da je stativsko narječje (ako se ovdje u opće može govoriti o narječju)" (Ivan MILČETIĆ, "Je li stativsko narječje kajkavsko?", *Nastavni vjesnik*, Zagreb, 1894., 2, 94), a i da više dijalekata čine narječje – "ako se uzme o obzir svega onoga, što je u običnom narječju obično ili pravilno, dobijamo osobine narječja, dobijamo određene dijalekte" (*isto*, 84). No i on ponekad piše *govor* umjesto *narječje*.

¹⁵ Npr. u recenziji Rešetarova članka *Die Čakavština und deren einstige und jetzige Grenzen* jednom piše "s dubrovačkim narječjem", drugi put „u dubrovačkom govoru" (Vatroslav JAGIĆ, *Izabrani kraći spisi*, uredio i članke sa stranih jezika preveo Mihovil KOMBOL, Matica hrvatska, Zagreb, 1948., 282).

¹⁶ Vatroslav JAGIĆ, "a) Nauka o pravopisu jezika hrvackoga ili srpskoga (fonetičkom i etimologijskom), sastavio za učeničku i privatnu potrebu Marčel Kušar. Dobrovnik 1889, 8° 82. b) Čakavske osobine u današnjem dubrovačkom dijalektu (in dem »Program č. k. velikog državnag gimnazija u Dubrovniku za školsku godinu 1888/9). U Dubrovniku 1889, 8°, 46.", *Archiv für sl. Phil.*, XIII, Berlin, 1891a, 281.

¹⁷ Vatroslav JAGIĆ, "Iz prošlosti hrvatskoga jezika", *Književnik*, I–III, 1864b, 332. Jednako se i u knjizi *Historija književnosti naroda hrvatskoga i srpskoga* „razumievaju pod imenom južnih Slovjena niti u najširem niti u najužem značenju, ova tri plemena: Slovenci, Hrvati i Srbi; gdje se pak napose govori o dvijem posljednjima, zvati će se svojim pravim imenom Hrvati i Srbi, a jezik im jezikom hrvatskim i srpskim ili kadgod u kraće: jezikom hrvatsko-srpskim" (Vatroslav JAGIĆ, *Historija književnosti naroda hrvatskoga i srpskoga. Knjiga prva. Staro doba*, Zagreb, 1867., 1). O nazivu toga jezika v. Stjepan DAMJANOVIĆ, *Opširnost bez površnosti. Drugo izmijenjeno i dopunjeno izdanje*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2006., 124. Autor o Jagićevoj uporabi naziva u *Istoriji slavjanskoj filologiji* iz 1910. zaključuje da kada Jagić "misli na jezik kao apstraktan sustav, on u ovoj knjizi uvijek upotrebljava termin *srpsko-hrvatski*. Taj dvočlani termin ipak izbjegava kada je riječ o konkretnom ostvarivanju jezika." (*isto*, 127). U prilog tomu govori i činjenica da je V. Jagić objavljivao ediciju *Stari pisci hrvatski* (JAZU), u kojoj je autor prve otisnute knjige bio čakavac (*Pjesme Marka Marulića*, 1869., prikupio i transkribirao Ivan Kukuljević Sakcinski, redigirao i kritičkim instrumentarijem opremio V. Jagić), a u istoj ediciji objavljeni su i pisci takozvane "dalmatinsko-du-

pa time i ograničavajuća. Vatroslav Jagić svoje "intervencije" piše evidentno kao izvrstan poznavatelj objavljene literature, ali u radovima do 1891. kao Miklošičev sljedbenik iako već tada iznosi vlastite stavove i suprotstavlja se autoritetima.¹⁸

brovačke dobe", kao što piše V. Jagić u predgovoru sveska iz 1869. Jednako tako u prilogu *Jihoslované* prije napomena o štokavskom narječju naglašava: "Samo se po sebi razumije, kada se govori o hrvatskom ili srpskom jeziku, govori se o književnom jeziku" (Vatroslav JAGIĆ, "Porovnaní kajkavčiny, čakavčiny a štokavčiny", *Slovník naučný*, redaktor F. L. RIEGER, d. IV, V, Praze, 1865., 304, prev. Silvana Vranić).

- ¹⁸ Primjerice Kopitarovu pretpostavku i Miklošičevo mišljenje da su Hrvati i Srbi dolaskom u današnje krajeve razdvojili Karantance i Bugare slijedi u najranijim radovima iz 60-ih godina 19. stoljeća jer, piše, "nečini mi se nimalo nemoguće, ako rekнем, da je hrv. kajkavština postala otuda, što su se Hrvati provaljujuć na jug u gornjih stranah nove domovine, t. j. među Dravom i Savom, pomiešali s našastimi već ondje prednjaci slovenskoga poriekla" (npr. V. JAGIĆ, *Izabrani kraći spisi*, 22; V. JAGIĆ, *Historija književnosti naroda hrvatskoga i srpskoga*, 8, gdje ispred "hrvatska kajkavština" stoji i "tako zvana"), a napušta 90-ih godina. Međutim, istodobno, u spomenutim ranim radovima zaključuje da F. Miklošič griješi kada piše da su najbliži slovenski i bugarski jer su među slavenskim jezicima najbliži slovenski i srpsko-hrvatski (npr. Vatroslav JAGIĆ, II. "Jazyk", *Jihoslované*. *Obraz národopisno-literární. Slovník naučný*. V Praze, 1864a, 59–60). I u svojim kasnijim raspravama, primjerice u *Istoriji slavjanskoj filologiji* (Vatroslav JAGIĆ, "Istorija slavjanskoj filologiji", *Enciklopedija slavjanskoj filologiji*, vyp. 1, Tipografija Imperatorskoj akademii nauk, Sankt Peterburg, 1910., 693–694), napominje da se F. Miklošič nije jasno odrekao Kopitarova izvođenja slovenskoga iz staroslavenskoga, čime je V. Jagić, kao što zaključuje S. Damjanović, narušio i dotadašnju podjelu slavenskih jezika (S. DAMJANOVIĆ, *Opširnost bez površnosti*, 140). Mladi Jagić odbija i mišljenje spomenutih autora i V. Stefanovića Karadžića da su samo čakavci Hrvati: "da ono, što zovu narječjem čakavskim i štokavskim, nije prava razlika među narodom hrvatskim i srpskim." (V. JAGIĆ, *Izabrani kraći spisi*, 31), a ranije navodi i granice do kojih su se proširili Hrvati, npr. na istoku, pri čemu uključuje i štokavsko područje: "iduć Neretvom k jugu do Dubrovnika stanovahu svuda, što je k zapadu, Hrvati", a kasnije u Dalmaciji i u onim gradovima i na otocima gdje su bili "rimski potomci" (*isto*, 20–21). Prekretnicu u Jagićevim povijesnojezičnim, pa i dijalektološkim pogledima, predstavlja rasprava o povijesti hrvatskoga jezika i zajedničkoga podrijetla južnoslavenskih jezika *Jedno poglavlje iz povijesti južnoslavenskih jezika* iz 1895. Sadrži evoluirane Jagićeve stavove o Kopitarovoj pretpostavci i Miklošičevu mišljenju "o tobožnjem dualizmu u naseljavanju Slavena u dunavskim, balkanskim, jadranskim i alpskim zemljama" koje "valja odbiti" (*isto*, 286). Taj rad izrasta iz tadašnje teorije i metodologije poredbene lingvistike u traženju genetske jezične srodnosti: za usporedbu "južnoslavenskih narječja" nije važna, navodi V. Jagić, geografska bliskost, pa u južnoslavenske jezike uključuje: bugarski, srpsko-hrvatski i slovenski književni jezik, s više "pučkih narječja" (*isto*, 286). Uz već spomenute izmijenjene stavove, u potonjem se radu kritički osvrće i na klasifikaciju prethodnika: netočnom npr. drži podjelu J. Dobrovskog, koji kajkavsko narječje Hrvatske smatra hrvatskim, a sva ostala ilirskim ili srpskim, zamjera J. Kopitaru što je preporučio intelektualcima u Zagrebu da se okrenu mađarskomu ili njemačkomu jeziku, a ne štokavskom narječju (*dubrovačkom ilirskom*) koje su držali najčišćim slavenskim jezikom, F. Miklošiču što misli da su hrvatski i srpski dva jezika i da je naziv "jezik srpski ili hrvatski" pogrešan iako je ranije pisao da su razlike između hrvatskoga i srpskoga toliko male da ih se može zajedno opisati itd. (*isto*, 299–303)

2. VATROSLAV JAGIĆ O KAJKAVSKOM NARJEČJU

Još dok je bio u Zagrebu, V. Jagić 1864. u časopisu *Književnik* objavio je raspravu *Iz prošlosti hrvatskoga jezika*, koja je prošireni dio priloga o *povijesti hrvatsko-srpskoga jezika* i književnosti objavljena u *Jihoslované. Obraz národopisno-literární*, separatu djela *Slovník naučný* iz 1864., otisnuta u istom rječniku, d. IV. 1865. Dio *Porovnání kajkavčiny, čakavčiny a štokavčiny*¹⁹ među Jagićevim je dijalektološkim prinosima posebno važan jer je u njemu, piše F. Rački, "prvi put svestrano označen pravi odnošaj kajkavštine i čakavštine naprama štokavštini".²⁰

O Jagićevu je pristupu kajkavštini detaljno pisao A. Jembrih,²¹ pa se u ovom radu upućuje na njegove zaključke, a samo naznačuje kako V. Jagić gleda na to narječje.

U izdanju *Slovník naučný* V. Jagić kajkavske značajke (iako kao slovenske) izdvaja nasuprot štokavskim i čakavskim, čime je opet ispred svojega vremena. Naime, dotad se čakavština uspoređivala sa štokavštinom, koja je, očekivano, bila bolje opisana jer je jezik koji se standardizirao, bez obzira na hrvatsku tronarječnu okolicu, temeljen na stilizaciji (i)jekavske novoštokavštine. Već podnaslovom priloga *Porovnání kajkavčiny, čakavčiny a štokavčiny*, poput S. Ivšića u *Jeziku Hrvata kajkavaca*, mijenja sliku o mjestu kajkavskoga narječja unutar u literaturi kasnije određena "hrvatskog ili srpskog dijasistema".²² Polazi od *stbulh.* (staro(crkveno)slavenskih)²³ oblika, i uz prvu značajku²⁴ s jedne strane navodi hrvatskosrpski, a s

¹⁹ U ovom je radu prilog citiran prema izdanju V. JAGIĆ, "Porovnání kajkavčiny, čakavčiny a štokavčiny".

²⁰ Franjo RAČKI, "Kritika. Jihoslované. Obraz národopisno-literární. Praha 1864., str. XV i 419.", *Književnik*, III, 1864., 433.

²¹ V. Alojz JEMBRIH, "Vatroslav Jagić i starija kajkavska književnost kao oslonac u pogledima na kajkavštinu", *Jagićev zbornik*, ur. Ivo FRANGEŠ, Aleksandar FLAKER, Riccardo PICCHIO, Nullo MINISSI, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu – Istituto Universitario Orientale, Zagreb, 1986., 59–75.; Alojz JEMBRIH, "Zrinsko-frankopanski jezično-književni krug i Tijelovske propovijedi Ivana Bilostinca", *Gazophylacium*, 1–2, Zagreb, 2005., 49–91.

²² Josip VONČINA, "Vatroslav Jagić i književnost 'Srednje dobe'", *Radovi Zavoda za znanstveni rad Vараždin*, 4–5, 1990. – 1991., 68. U dijelu se literature rabi termin *srednjojužnoslavenski dijasistem*. Termin je (kao politički neutralan) uveo D. Brozović umjesto naziva *srpskohrvatski/hrvatskosrpski* i sl., a pod njim je razumijevao i genetsku odrednicu (usp. npr. Dalibor BROZOVIĆ – Pavle IVIĆ, *Jezik srpskohrvatski / hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb, 1988., 4), što bi značilo da u jedinicama toga dijasistema postoje mijene zajedničke samo sustavu dijalekata od slovenskoga do makedonskoga i bugarskoga jezika. Međutim, R. Matasović svojim je istraživanjem pokazao "da 'srednjojužnoslavenski', kao zajednički prajezik idioma kojima govore svi Hrvati, Bošnjaci, Srbi i Crnogorci (i samo oni), najvjerojatnije nije postojao" (uostalom, kao ni hrvatski prajezik; usp. Ranko MATASOVIĆ, "Što je srednjojužnoslavenski?", *Jezik*, 58, 3, 2011., 83). "Razlog je tomu što nema zajedničkih inovacija, jezičnih promjena, koje bi obuhvatile sve čakavske, kajkavske i štokavske idiome, i samo njih." (*isto*, 83). No, termin drži funkcionalnim kada se misli na područje koje zauzimaju ti jezici.

²³ Već u radovima iz prvoga razdoblja zapaža da stara bugarština (staro(crkveno)slavenski) ne može biti „materom hrvatskoga jezika“, dakle prajezikom "obćeslovjenskim". Svjestan je, naime, da nije

druge strane slovenski lik, iako već uz prvi primjer *zdehne* piše oznaku *kajk*. Uz sva ostala obilježja uspostavlja relaciju između štokavskoga i(li) čakavskoga te kajkavskoga razvoja. Kajkavska je obilježja donekle poznavao i kao rođeni kajkavac²⁵ i stanovnik Zagreba, ali i znalac kajkavološke literature, primjerice Habledićeva djela²⁶, Belostenčeva²⁷ i dr.

Dio značajki, koje se i u suvremenoj dijalektologiji opisuju kao razlikovne (zanemarujući danas poznata preciznija određenja i odstupanja na terenu), V. Jagić prepoznaje, ali ih ne promatra sustavno ili ih pripisuje samo kajkavskom narječju. Primjerice, u Jagića prva izdvojena zamjena *jerova* u *e* tumači se u dijalektologiji kao dio prve kajkavske formule u osnovnom, polaznom vokalizmu,²⁸ pri čemu je bila ujednačena s odrazom *jata* u zatvoreno *e*, dok se primarno *e* ujednačilo sa zamjenom psl. prednjega nazala **ę*, pa je, u odnosu na štokavsko i čakavsko *e* (u većini govora), kajkavsko *e* otvoreno *ę*²⁹ ili *ä* (pa i *a* u govoru Bednje), rjeđe zatvo-

utemeljeno iz nje izvesti hrvatske oblike premda nitko ne može osporiti da je primjerice od prednjega nazala, koji je "bugarski glas", u hrvatskom *e* (V. JAGIĆ, *Izabrani kraći spisi*, 31–32).

²⁴ Odnosno, uz zamjenu *jerova* vokalom *a* u *chorvsrb.*, a u slov. vokalom *e* "kada ih se ne može izostaviti" (V. JAGIĆ, "Porovnání kajkavčiny, čakavčiny a štokavčiny", 303, prev. Silvana Vranić), što odgovara terminu u *jakom položaju*.

²⁵ Poznat je Jagićev zapis da je "još u normalci (...) pročitao gotovo svu dedinu kajkavsku biblioteku (Vatroslav JAGIĆ, *Spomeni mogega života*, knj. 1. i 2., ur. Milan REŠETAR, Srpska kraljevska akademija, Beograd, 1930–1934., 11).

²⁶ Kao što ističe J. Vončina u raspravi *Jagić i književnost »Srednje dobe«*, Habledićevo je stvaralaštvo V. Jagić bolje upoznao u kasnijoj fazi svojega djelovanja (prva rasprava iz 1904.). J. Vončina izdvaja Jagićevu ocjenu da je Habledićev jezik "prava riznica za kajkavski dijalekt XVII st." (Vatroslav JAGIĆ, "Ein Prediger aus dein Ende des XVII. Jahr. in Agram", *Archiv für sl. Phil.*, XXVI, Berlin, 1904., 579 prema J. VONČINA, "Vatroslav Jagić i književnost 'Srednje dobe'", 72, prev. Silvana Vranić), pa ga naziva i "književnim kajkavskim dijalektom" (J. VONČINA, "Vatroslav Jagić i književnost 'Srednje dobe'", 72).

²⁷ U prvom redu kajkavskoga leksičkoga blaga (ali i štokavskoga i čakavskoga).

²⁸ Iako su u suvremenim govorima zastupljeni i drugi vokali (Mijo LONČARIĆ, *Kajkavsko narječje*, Školska knjiga, Zagreb, 1996., 83). A. Celinović naglašava da razvoj *ę* i *a* kajkavštinu dijeli na središnje govore, u kojima „naglašeni *ę* i *a* imaju jednak razvoj i zatvoreniji su od refleksa *e* i *ę*“, i nesredišnje, u kojima im je razvoj različit; "ondje gdje su *ę* i *a* izjednačeni, oni su se ponegdje dalje jednačili s *e* i *ę*, a gdje nisu izjednačeni, *ę* se ponegdje jednačio s *e* i *ę* ili s *i*, a *a* s *e* i *ę* ili s *a*," a moguće je i jednačenje *a* s *ę*, *ä*, *a* ili *o* dok se, primjerice, na jugozapadnom području *a* očuvalo (Anita CELINIĆ, "Kajkavsko narječje / Kajkavian", *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 24, 2020., 6–7). O pojedinačnim rezultatima i razlozima zamjena v. dalje *isto*, 7–8. Kao što točno napominje A. Celinović (*isto*, 7), odrazima je *e* i *o* kajkavsko područje povezano s kvarnerskom čakavštinom (v. Iva LUKEŽIĆ, *Čakavski ikavsko-ekavski dijalekt*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1990., Tablica 2; Silvana VRANIĆ, *Čakavski ekavski dijalekt*: sustav i podsustavi, Filozofski fakultet u Rijeci – Katedra Čakavskoga sabora Kostrena, Rijeka, 2005., 171–176), a s preostalom (uz neke zamjene *šva* u *slabom položaju*), kao i sa štokavštinom, zamjenom vokalom *a* (v. Iva LUKEŽIĆ, *Zajednička povijest hrvatskih narječja*. 1. *Fonologija*, Hrvatska sveučilišna naklada – Filozofski fakultet u Rijeci – Katedra Čakavskog sabora Grobnišćine, Rijeka, 2012., 137–143).

²⁹ M. LONČARIĆ, *Kajkavsko narječje*, 68.

renije *e*, *ę*, pa i *i*, *y* ili dvoglas, ovisno o dužini/kračini, naglašenosti/nenaglašenosti.³⁰ Vatroslav Jagić izvrsno zapaža i fonetski opisuje zamjene – *jat* u kajkavskom uvijek³¹ je *ê*, npr. u *děvojka*, koje se izgovara zatvoreno, "skoro jako divojka", a za zamjenu psl. **ę*, napominje, "jež někteři psali ä".³² Za drugu značajku, zamjenu psl. stražnjega nazala **q* uočava, nasuprot štokavskom u i čakavskom *u*,³³ kajkavsko "temné o" (*stup/stop*), a kao zasebno obilježje izdvaja i „ľ između dvaju suglasnika",³⁴ dakle slogotvorno *ľ*, kao *o*, inače svojstveno brojnim sjevernim čakavskim govorima, ali i južnim lastovskim.³⁵ U prvom od dvaju homolognih polaznih kajkavskih sustava, većem, kao dio druge kajkavske formule prema kojoj su ujednačeni odrazi toga vokala i slogotvornoga *ľ*, zamjena je **q* upravo zatvoreno *o*, a u manjem je dijelu načelno takvo *o* otvorenije od zamjene etimološkoga *o*, no dio govora ima ujednačen odraz *u*.³⁶ Neka je obilježja zajednička i drugomu narječju / drugim narječjima pripisao samo kajkavskom, primjerice zatvaranje nenaglašenoga *o* u *u*,³⁷ rezultat *č* i *šč*³⁸ u odnosu na *stblh*. *št*, kao i depalatalizaciju *í* u *i*.³⁹ Dobro

³⁰ A. CELINIĆ, "Kajkavsko narječje / Kajkavian", 5–6.

³¹ Kao što je pojašnjeno u bilješci 28, odraz *jata* nije "uvijek" takav, ali Jagićev se zaključak ovdje ocjenjuje u kontekstu ondašnjih spoznaja o kajkavskom vokalizmu.

³² Npr. *pet* (*pät*); *hvale* (*hvalä*) (V. JAGIĆ, "Porovnání kajkavčiny, čakavčiny a štokavčiny", 303).

³³ U brojnim je čakavskim istarskim govorima odraz **q* i *o*, negdje paralelno s *u* (pa i s *a* u sufiksu infinitivne osnove glagola II. vrste), a u buzetskim govorima i s *a* u kategoriji leksičkih morfema, kategoriji gramatičkih morfema i kategoriji sufiksa infinitivne osnove glagola II. vrste. V. Silvana VRANIĆ, "Refleksi **q* u istarskim čakavskim govorima zastupljenim u dijalektološkim atlasima", *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 21, 2017.

³⁴ V. JAGIĆ, "Porovnání kajkavčiny, čakavčiny a štokavčiny", 303 (prev. Silvana Vranić).

³⁵ I. LUKEŽIĆ, *Zajednička povijest hrvatskih narječja*. 1. *Fonologija*, 176–177.

³⁶ U suvremenim su kajkavskim govorima za oba glasa ovjereni *o* i *u* različite artikulacije, uključujući i diftonge i labijalizirane vokale, a u nekim su zamjene neujednačene (npr. u govorima Huma na Sutli **q* > *au*, a *ľ* > *o*) (A. CELINIĆ, "Kajkavsko narječje / Kajkavian", 7–8).

³⁷ Npr. za kajkavštinu piše: *kulik*, *tulik*, no jednaka je promjena u zamjenica s-lik i u mnogim sjeverozapadnim čakavskim govorima. (I. LUKEŽIĆ, *Zajednička povijest hrvatskih narječja*. 1. *Fonologija*, 255)

³⁸ Uspoređuje npr. štokavsko i čakavsko *noć*, *govoreći* i kajkavsko *noč*, *govoreći*; štokavsko *ištem*, čakavsko *iščem* i kajkavsko *iščem* (V. JAGIĆ, "Porovnání kajkavčiny, čakavčiny a štokavčiny", 303). Međutim, iako se svođenje afrikata *č* i *č* na *č* u dijelu dijalektološke literature smatra posljedicom rane kajkavske izoglose *í* > *č* = *č* ~ *í* = *č* (M. LONČARIĆ, *Kajkavsko narječje*, 88), i u brojnim se čakavskim govorima ovjerava *č* (M. MOGUŠ, *Čakavsko narječje*. *Fonologija*, 65), a jednačenje se obiju afrikata bilježi i u štokavskim govorima: u sjevernim slavonskim govorima na *č*, u istočnobosanskim i na *č* te u moliškim, nekim istočnohercegovačkim itd. (Josip LISAC, *Hrvatska dijalektologija 1. Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2003., 33, 53, 108) *ščakavizam* je primarne skupine **s*í svojstven i čakavskom narječju (uz danas sve manje zastupljen *štakavizam* u jugozapadnom istarskom dijalektu, Silvana VRANIĆ – Sanja ZUBČIĆ, "Hrvatska narječja, dijalekti i govori u 20. st.", *Povijest hrvatskoga jezika*, 5. knjiga: *Dvadeseto stoljeće – prvi dio*, ur. Ante BIČANIĆ, Društvo za promicanje hrvatske kulture i znanosti Croatica, Zagreb, 2018., 538), dijelu štokavskoga za-

suprotstavlja kajkavsko *vu/v* čakavskomu *va/v*, ali promjenu *vъ* u *u* pripisuje samo štokavštini.⁴⁰ No, kajkavskom posebnošću drži zadržavanje skupine *čr*⁴¹ i ujednačavanje prijedloga *"s* na *z"*⁴² itd. Uočio je i neke morfološke i tvorbene posebnosti, poput tvorbe budućega vremena likom *budem* ili iskazivanja buduće radnje prezentom, uobičajene i u suvremenim kajkavskim govorima,⁴³ ujednačavanja *V* prema *N* (piše da "nema vokativa"),⁴⁴ tvorbu kajkavskoga komparativa na *-ši*.⁴⁵ S obzirom na razdoblje u kojem je pisao, očekivana su neka pogrešna uopćavanja poput svođenja *I* jd. imenica ž. r. na *-um*,⁴⁶ dugih nastavaka u 3. l. mn. prez. (*-eju*,

padnoga dijalekta i slavonskoga dijalekta te istočnobosanskomu dijalektu (Josip LISAC, *Hrvatska dijalektologija 1. Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja*, 33, 52, 79).

³⁹ M. LONČARIĆ, *Kajkavsko narječje*, 93. Npr. štokavko i čakavsko *prijatelj, prijateljem*, kajkavsko (iako piše *čak.*, lapsus calami) *prijatelj, prijateljom*. Ta je depalatalizacija sporadična npr. i u nekim sjevernočakavskim ekavskim govorima (S. VRANIĆ, *Čakavski ekavski dijalekt: sustav i podsustavi*, 251–252) i u srednjočakavskomu ikavsko-ekavskomu govoru Suska (I. LUKEŽIĆ, *Čakavski ikavsko-ekavski dijalekt*, Tabela 2).

⁴⁰ V. JAGIĆ, "Porovnání kajkavčiny, čakavčiny a štokavčiny", 303. Npr. štokavsko *uzeti*, čakavsko *vazeti*, kajkavsko *vzeti*. Međutim, uz drukčije je preinake, *u(-)* svojstven i mnogim čakavskim govorima izuzev načelno starosjedilačkim na sjeverozapadnomu području, a *va* sekundarno i nekim kajkavskim gorskokotarskim govorima. (I. LUKEŽIĆ, *Čakavski ikavsko-ekavski dijalekt*, 100–102)

⁴¹ V. JAGIĆ, "Porovnání kajkavčiny, čakavčiny a štokavčiny", 303. Npr. štok. i čak. *crn*, kajk. *črn*. Likovi sa zamjenom *č* u *c* u skupini **čbr* dosljedni su u štokavskim govorima (iako ne i u moliškim govorima i s nešto odstupanja u slavonskom dijalektu) (I. LUKEŽIĆ, *Zajednička povijest hrvatskih narječja. 1. Fonologija*, 202) nakon 1250. (Ranko MATASOVIĆ, *Poredbenopovijesna gramatika hrvatskoga jezika*, Matica hrvatska, Zagreb, 2008., 171), a danas su svojstveni i čakavskim govorima, ponajprije onima s nekim od tipova cakavizma. (M. MOGUŠ, *Čakavsko narječje. Fonologija*, 83) I u manjem je broju govora kajkavskih govora u skupini **čbr* palatal *č* zamijenjen s *c* (M. LONČARIĆ, *Kajkavsko narječje*, 94–95; A. CELINIĆ, "Kajkavsko narječje / Kajkavian", 12).

⁴² V. JAGIĆ, "Porovnání kajkavčiny, čakavčiny a štokavčiny", 303. Npr. *s voljom*, piše, u kajkavskom je *z volum*. No, i u mnogim govorima različitih sjevernočakavskih dijalekata, pa i u sjeverozapadnim čakavskim ikavskim govorima (Klane i Studene) prefiksi *i*/ili prijedlozi *iz i* s > *z/zi*. (I. LUKEŽIĆ, *Zajednička povijest hrvatskih narječja. 1. Fonologija*, 236–244)

⁴³ M. LONČARIĆ, *Kajkavsko narječje*, 109.

⁴⁴ Iznimno se u kajkavskom narječju ovjerava i zaseban vokativ. (M. LONČARIĆ, *Kajkavsko narječje*, 98–99) U čakavštini je noviji sinkretizam *V* i *N* djelomičan u različitim dijalektima na sjevernom čakavskom području i u nekim srednjočakavskim ikavsko-ekavskim govorima, rjeđe drugdje. (Iva LUKEŽIĆ, *Zajednička povijest hrvatskih narječja. 2. Morfologija*, Hrvatska sveučilišna naklada – Filozofski fakultet u Rijeci – Katedra Čakavskog sabora Grobnišćine, Rijeka, 2015., 112–154)

⁴⁵ Kajkavski su komparativi s formantom *-š-* opstali dosljedno u mlađim inačicama nastavaka komparativa, a u štokavskim govorima samo u nekoliko komparativa (*isto*, 245–250). U čakavskim su, primjerice paškim govorima, komparativi s formantom *-š-* rijetki, npr. *lipši, mekši* u govoru Metajne, a u govoru Paga i uz formant *-j-* (Silvana VRANIĆ, *Govori sjeverozapadnoga makrosustava na otoku Pagu. 2. Morfologija*, Matica hrvatska Ogranak Novalja – Filozofski fakultet u Rijeci, Odsjek za kroatistiku, Rijeka, 2011., 122).

⁴⁶ Taj nastavak nije uopćen u kajkavskom narječju (M. LONČARIĆ, *Kajkavsko narječje*, 99), a i svoj-

-iju)⁴⁷ itd. Vatroslav Jagić ispravno je izdvojio i neke od temeljnih kajkavskih likova – *kak*, *tak*, ali ih je uključio u leksičke posebnosti,⁴⁸ dok ih je S. Ivšić protumačio naglasnim razlozima.⁴⁹

U ranijim prilogima⁵⁰ kajkavštini pripisuje slovensko podrijetlo⁵¹ i donosi rasprostriranje "najčišće" kajkavštine,⁵² granice prema čakavštini i štokavštini,⁵³ koje su pri-

stven je, s promjenom -m u -n (osim u govoru Omišlja u kojem je stariji nastavak -um, a danas već i -om), mnogim čakavskim govorima, osobito sjevernočakavskim, a i nekim štokavskim govorima. (Iva LUKEŽIĆ, *Zajednička povijest hrvatskih narječja*. 2. Morfologija, 116, 121, 155, 183)

⁴⁷ Koji su, kao i prezenti sa skupinom -jd- i infinitivi s -jt- u prefigiranih oblika glagola **jěti*, koje spominje, svojstveni brojnim čakavskim govorima (*isto*, 364–366), a potonji likovi i štokavskim govorima (*isto*, 396).

⁴⁸ V. JAGIĆ, "Porovnaní kajkavčiny, čakavčiny a štokavčiny", 303.

⁴⁹ Stjepan IVŠIĆ, "Jezik Hrvata kajkavaca: o stogodišnjici našega novoga pravopisa i književnog jezika", *Ljetopis JAZU*, 48, 1936., 66.

⁵⁰ U prilogu *Porovnaní kajkavčiny, čakavčiny a štokavčiny* ipak kratko piše da je u hrvatsko-srpskom književnom jeziku, neki dijelovi kojega pripadaju čakavskoj i kajkavskoj varijanti, prevladala štokavština (V. JAGIĆ, "Porovnaní kajkavčiny, čakavčiny a štokavčiny", 303).

⁵¹ V. npr. Vatroslav JAGIĆ, II. "Jazyk", 68. Kajkavsko su narječje ranije autori, pa i Jagić do Miklošičeve smrti 1891., držali dijelom slovenskoga jezika (npr. P. J. Šafařík, F. Miklošič, A. Murko, A. Raič, M. Valjavec, V. Stefanović Karadžić, Đ. Daničić). Jerneju Kopitaru štokavština i čakavština jedan su jezik, ali ne zna u koji bi uključio kajkavštinu. Vatroslav Oblak u prikazu članka *Adverbi na ski, ske, ke, ce, ice u Kajkavaca* M. Valjavca kajkavski zove prijelaznim dijalektom (Vatroslav OBLAK, "M. Valjavec, *Adverbi na ski, ske, ke, ce, ice u Kajkavaca*. U Zagrebu 1890.", *Archiv für sl. Phil.*, XIII, Berlin, 1891., 607), ali kasnije razlikuje sjeverni tip kajkavštine, srodniji slovenskom, i južni, bliži štokavštini. (M. LONČARIĆ, *Kajkavsko narječje*, 3–4) Jagićev učenik F. Ramovš 30-ih god. 20. stoljeća piše da kajkavština genetski nastaje iz slovenskoga, ali je zarana pod utjecajem hrvatskoga jezika i postala je njegovim dijelom. Kao prijelazno narječje, svojevrstu simbiozu različitih narječja ili jezika, tumače ga npr. M. Rešetar, A. M. Lukjanenko, A. Belić, a osim Jagića nakon 1891. dijelom ga hrvatskoga jezika određuju jezikoslovci, od kojih su neki djelovali u istom razdoblju kao i pojedini iz prethodne skupine, npr. njegov učenik I. Milčetić, V. Rožić, S. Ivšić (v. *isto*, 4–6; Alojz JEMBRIH, "Ivan Milčetić o kajkavštini", *Zbornik o Ivanu Milčetiću, književnom povjesničaru, filologu i etnologu*, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu – Matica hrvatska, Zagreb, 2002., 100), kao i hrvatski dijalektolozi rođeni u 20. stoljeću (J. Matešić, Z. Junković, D. Brozović, M. Lončarić, J. Lisac, I. Lukežić te mlađa generacija hrvatskih kajkavologa poput A. Celinć). Ivan Milčetić primjerice već prije V. Jagića, iako je u mnogočemu Jagićev sljedbenik, polazi od mišljenja: "Treće narječje hrvatsko jest kajkavština. Ima ih koji to narječje ubrajaju k Slovincem, te ga nazivlju slovenskim. Tu je u prvom redu Miklošić i oni koji ga slijede..." (Ivan MILČETIĆ, "Jesu li naši kajkavci Hrvati? Govore li hrvatski?", *Vienac*, XII, Zagreb, 1880., 4, 60). Naglašava da "od konca XVI., pa do početka ovoga veka kajkavsko narječje ima svoju književnost, kao i ostala dva hrvatska narječja." (*isto*, 5, 74) Budući da "srodnost ili nesrodnost jezika ne proizlazi iz leksikalne srodnosti već iz gramatikalne, a to su glasovi ili oblici", smatra da "kao što ima čakavština nešto zajedničkoga sa štokavštinom, te se moraju smatrati kao dva dijalekta istoga jezika; jednako ima dodirnih točaka medju čakavštinom i kajkavštinom..." (*isto*, 170) Stoga ispravno navodi: "Svi ti pojavi ne mogu voditi drugo nego do zaključka, da su sva naša tri dijalekta tako uzko spojena, da ne mogu pripadati nego jednomu narodu." (*isto*, 171).

⁵² Najčišću kajkavštinu nalazi između Varaždina, Križevaca i Zagorja (današnjih središnjozagorskih, varaždinsko-ludbreških i gornjolonjskih govora), zapadno od crte između Varaždina i Zagreba, a

bližne onima određenim u suvremenoj kajkavologiji izuzev Gorskoga kotara (kao i u Ivšića) te migracijsku sliku. U raspravi *Iz prošlosti hrvatskoga jezika* pojašnjava da je "hrvaština u Varaždinu – Zagrebu koja se otprije s etnografičkoga i filologičkoga gledišta mnogo razložitije slovenštinom nazivala",⁵⁴ a u *Historiji književnosti naroda hrvatskoga i srpskoga* ponavlja da "sjevero-zapadni kraj Hrvata (...) sudeći po današnjih zakonih jezične srodnosti (...) niti nije čisto hrvatsko ili srbsko narječje (štokavsko ili čakavsko), već je znamenito pomiešano sa zapadnom slovenštinom, ili pravije: to je slovenština, koja zanosi na hrvatsku."⁵⁵ No kasnije u tekstu rabi odrednicu "kajkavski i čakavski Hrvati", i navodi da i u Kranjskoj ima Hrvata ako se pribroje tzv. *bieli Kranjci*⁵⁶ te da kajkavski Hrvati žive u Međimurju, u križevačkoj

uočava i *miješane govore* (u dijalektološkoj je literaturi taj termin, kao i prijelazni govori, uobičajen, v. npr. M. MOGUŠ, *Čakavsko narječje. Fonologija*, 4; M. LONČARIĆ, *Kajkavsko narječje*, Karta kajkavskog narječja), štokavske i kajkavske, izvan crte "križevačko-zagrebačke" (V. JAGIĆ, „Porovnaní kajkavčiny, čakavčiny a štokavčiny“, 303). Neki se od tih punktova i danas drže graničnim na području donjolonjskoga i graničnih mu dijalekta, npr. istočnije od Ivanić-Grada, Repušnice, Kutine, Krapja (usp. *Kartu kajkavskoga narječja* M. Lončarića u S. VRANIĆ – S. ZUBČIĆ, "Hrvatska narječja, dijalekti i govori u 20. st.", 554). Južnije od Zagreba, oko Karlovca, susjedno su kajkavsko i čakavsko narječje, što je prikazano i na današnjim dijalektološkim kartama (npr. karta Finka – Moguš u M. MOGUŠ, *Čakavsko narječje. Fonologija*, 99; M. LONČARIĆ, *Kajkavsko narječje*, Karta kajkavskog narječja, na kojoj su kosim crtama označeni govori ispod Karlovca s čakavskim značajkama i čakavsko-kajkavski govori).

⁵³ U *Historiji književnosti naroda hrvatskoga i srpskoga* ocrta kajkavsko područje: "Medju ovake Slovence, koju su od početka naše historije hrvatsku sudbinu dielili, dapače kod mnogih zgoda upravo prednjačili čitavomu hrvatskomu narodu, spadaju današnji stanovnici županije varaždinske, zagrebačke, od prilike do Kupe, i križevačke s polovicom varaždinske krajine, napokon Međimurje i u Ugarskoj nekoji krajevi duž Drave. Točnije granice kajkavštine napram štokavštini (na zapadu) i čakavštini (na jugu) idu ovako: mislimo si crtu povučenu od Drave kod Pitomače nad Viroviticu uz Belovar i Cirkvenu, kraj Kapele do Lupoglave; odatle idući uz Ivanić Moslavinom do sela Lonje i Jasenovca na Savi, zatim Savom do Petrinje i Kupom do Karlovca; odatle k sjeverozapadu preko Draganića, Krašića, Jastrebarskoga, dok okruživ Žumberak prelazi kod Drage u Kranjsku." (V. JAGIĆ, *Historija književnosti naroda hrvatskoga i srpskoga*, 8) U istom djelu prikazuje i kretanje stanovništva za osmanlijskih ratova, što je važno i za migracijske dijalekte, uz ostalo, i na označenom području. "Mnoštvo starosjedilaca hrvatskih ispod Kupe i Une preseli se što dalje na sjever medju Savu i Dravu, što izvan granica domovine po sjeverozapadnoj Ugarskoj i po Austriji; njihova mjesta zauzeše za tim bjegunci i uskoci srbski, naseljujući se po sjevernoj Dalmaciji, po današnjoj hrvatskoj krajini i primorju, u tako zvanom distriktu žumberačkom, u tadašnjoj gornjoj Slavoniji (današnjem provincijalu hrvatskom i tako zvanom varaždinskoj krajini) oko Koprivnice, Križevaca i Ivanića, napokon po Slavoniji, osobito u distriktu požeškom (negdašnjoj maloj Valachiji) i u Srijemu." itd. (*isto*, 6) U velikoj su mjeri tako određene granice podudarne s prostiranjem u prošlosti i kajkavskim granicama određenim u Lončarićevoj sintezi kajkavskoga narječja (M. LONČARIĆ, *Kajkavsko narječje*, 149–170).

⁵⁴ V. JAGIĆ, *Izabrani kraći spisi*, 97.

⁵⁵ V. JAGIĆ, *Historija književnosti naroda hrvatskoga i srpskoga*, 7.

⁵⁶ O pripadnosti govora Bele krajine u literaturi v. M. LONČARIĆ, *Kajkavsko narječje*, 156–160.

i đurđevačkoj pukovniji, samo dio u zapadnim ugarskim županijama jer su drugi čakavci.⁵⁷ Međutim, mišljenje mu je zasigurno promijenilo Lukjanenkovo *Kajkavskoe narječje* iz 1905. jer u *Archivu für sl. Phil.* iste godine ističe da je kajkavština "jezik koji je kroz četiri stoljeća u književnosti zauzimao svoj samostalni položaj", a ne neki miješani dijalekt, koji se običavao zvati *slovenskim*, kao što se i područje zvalo *regnum Sclavoniae*. Ranije je stavove, misleći na Miklošičev utjecaj, objasnio "snagom ugleda i autoriteta uzora, sve dok se pomalo ne prestane misliti tuđim mislima",⁵⁸ a i u prvom dijelu *Spomena mogega života* tumači da se u nedostatke Miklošičeve teze o jednom narječju i jednom nacionalnom imenu uvjerio analizom jezičnoga razvoja.⁵⁹

Vatroslav Jagić već je u svojoj ranoj fazi potvrdio vrijednost pisanih svjetovnih tekstova za proučavanje povijesti jezika. Naglašava da su važna za jezična istraživanja, iako je primjerice sadržaj glagoljskih listina lokalna, jer su pisane "narodnim narječjem svoga mjesta",⁶⁰ što omogućuje i usporedbu govora nekad i sad. Dubrovačke su mu listine, "ponos i dika našega naroda", najvažnije za proučavanje.⁶¹ Nije pretjerano reći da je V. Jagić anticipirao i pitanja povijesne dijalektologije. Naime, i danas unutar te dijalektološke discipline postoje dvojbe o funkcionalnosti pisanih tekstova pri utvrđivanju značajki organskih idioma u njima. U literaturi je općeprihvaćeno mišljenje da u tekstovima nastalim od 11./12. stoljeća do početka 14. st., kao ni u kasnijim, nije riječ o čistom organskom idiomu, no zahvaljujući elementima drukčijim od važeće književnojezične norme koji bi se mogli pripisati vernakularima, u suvremenim se radovima povijesne dijalektologije ipak uspješno zaključuje o razvoju pojedine dijalektne značajke, pa i cijeloga organskoga sustava.⁶² Jedan je od tekstova kojima se u tom smislu V. Jagić zanimao, a iz kojega se može iščitati i njegovo poimanje kajkavštine, *Adrianskoga mora sirena: hrvatski epos XVII. vieka* o kojem objavljuje tumačenje i jezičnu analizu 1866. Pišući o tom svojevrsnom predgovoru, J. Bratulić ističe da je riječ o prvom temeljitom opisu jezika jednoga djela u našoj filologiji,⁶³ a J. Vončina važnim drži Jagićevo razlikovanje štokavskoga, čakavskoga i kajkavskoga narječja.⁶⁴ Vođen tadašnjim spoznajama o

⁵⁷ V. JAGIĆ, *Historija književnosti naroda hrvatskoga i srpskoga*, 10.

⁵⁸ Vatroslav JAGIĆ, "Lukjanenko Der Kajdialekt angez. Von Jagić", *Archiv für sl. Phil.*, XXVII, Berlin, 1905., 579–580; prema A. JEMBRIH, "Ivan Milčetić o kajkavštini", 101.

⁵⁹ V. JAGIĆ, *Spomeni mogega života*, knj. 1., 351.

⁶⁰ V. JAGIĆ, *Izabrani kraći spisi*, 31.

⁶¹ *Isto*, 30.

⁶² V. npr. Sanja ZUBČIĆ, "Čakavizam u Rijeci (prilog dijakronijskoj dijalektologiji)", *Studia Borysiana: Etymologica, diachronica, slavica*, w 75. *Rocznice urodzin Profesora Wiesława Borysia*, Instytut Slawistyki Polska Akademia Nauk (PAN), Fundacja Slawistyczna, Warszawa, 2014., 459–474.

⁶³ Josip BRATULIĆ, "Jezik hrvatskih poslovnih tekstova u 17. stoljeću", *Povijest hrvatskoga jezika. 1. knjiga: Srednji vijek*, ur. Ante BIČANIĆ, Društvo za promicanje hrvatske kulture i znanosti Croatica, Zagreb, 2013., 331.

hrvatskim narječjima, V. Jagić dobro zaključuje da jezik *Sirene* "niti je prava štokavština niti čakavština, nego jedno i drugo, a k tomu još ima primiešanih tragova kajkavskoga narječja", ali da je ipak "prvobitni tip – narječje čakavsko – jošter i kod Petra Zrinskoga jači i pretežniji",⁶⁵ što potvrđuju i kasnije analize jezika⁶⁶ toga djela. Spomenuti valja barem J. Vončinu, koji književnike koji pišu *hibridnim* jezikom,⁶⁷ polazeći od "dijalekatske situacije kraja južno od Kupe, osobito Ozlja i njegove okoliše, u kojem se kraju dodiruju sva tri narječja našega jezika: čakavsko, kajkavsko i štokavsko,"⁶⁸ pridružuje "ozaljskomu krugu", i A. Jembriha, koji utemeljenim drži termin "zrinsko-frankopanski jezično-književni krug".⁶⁹ Kao i u separatu iz izdanja *Slovník naučný*, V. Jagić razmatra jezične elemente u skladu s dosezima tadašnje filologije,⁷⁰ ali poput modernih lingvista fonološku razinu drži važnijom od leksičke pri određivanju pripadnosti sustavu,⁷¹ što je bitno u kontekstu činjenice da u tekstu

⁶⁴ Vatroslav JAGIĆ, "Adrianskoga mora Sirena iliti Obsida Sigetska. Hrvatski epos XVII. vieka", *Književnik*, III, 1866., 381; J. VONČINA, "Vatroslav Jagić i književnost 'Srednje dobe'", 64.

⁶⁵ No, neke je čakavske oblike poput D i L mn. imenica pripisivao pjesničkoj inovaciji P. Zrinskog. (V. JAGIĆ, "Adrianskoga mora Sirena iliti Obsida Sigetska. Hrvatski epos XVII. vieka", 381)

⁶⁶ Jezik *Sirene* odražava, smatra V. Jagić, sudbinu Zrinskih koji su podrijetlom iz čakavskoga Bribira, a preko štokavskoga su Zrina došli do kajkavskoga Čakovca. Jer, "već u trećem koljenu od pradjeda najme do praunuka, življahu Zrinski ponajviše među međumurskimi kajkavci u Čakovcu gradu; kako se je ovuda sasvim drugačijim narječjem govorilo, nego li onkraj Kupe ili Une među čistim narodom hrvatskim, pomuti se bistro vrelo njihova govora te stadoše zanositi kajkavski". (isto, 381)

⁶⁷ Josip Bratulić konstatira da se nakon zatora Zrinskih i Frankopana "ni njihova misao o zajedničkom jeziku Hrvata na osnovi triju narječja nije (...) mogla ostvariti" (J. BRATULIĆ, "Jezik hrvatskih poslovnih tekstova u 17. stoljeću", 335). O različitim pristupima djelovanju književnika koji su pisali hibridnim književnim tipom okupljenim oko Zrinskih i Frankopana v. Franjo PAJUR, "Ozaljski jezično-književni krug ili zrinsko-frankopanski", *Kaj*, 47, 2014., 55 i dalje. F. Pajur, slijedeći Jembrihove razloge odmaka od termina *ozaljski književni krug*, navodi da su, različito od Belostenčeve *Propovijedi* i Ratkajeve *Kriposti Ferdinanda*, kojima je osnova kajkavska, a čakavski i manje štokavski elementi nadograđivani, *Sirena* Petra Zrinskog, *Putni tovaruš* Katarine r. Frankopan i *Vrtić* Frana Krste te prijevod *Sibila* (nepoznatog autora) pisani na čakavskoj osnovi s kajkavskom i dijelom štokavskom nadogradnjom. Stoga F. Pajur smatra tezu o jedinstvenom ozaljskom književno-jezičnom krugu, kao i težnju da se stvori opći hrvatski književni jezik, upitnom. (isto, 65)

⁶⁸ P. ZRINSKI – F. K. FRANKOPAN – P. R. VITEZOVIĆ, *Izabrana djela*, priredio Josip VONČINA. Pet stoljeća hrvatske književnosti, Zora – Matica hrvatska, Zagreb, 1976., 17.

⁶⁹ A. JEMBRIH, "Zrinsko-frankopanski jezično-književni krug i Tijelovske propovijedi Ivana Bilostinca", 49–91; ALOJZIJE JEMBRIH, "Doprinos zrinsko-frankopanskoga književno-jezičnoga kruga hrvatskoj književnosti i leksikografiji 17. stoljeća", *Politička, kulturna i društvena djelatnost Zrinskih i Frankopana u Hrvatskoj*, ur. Juraj KOLARIĆ, Zrinska garda Čakovec, Čakovec, 2011., 109–124.

⁷⁰ Naprimjer, dobro primjećuje da među zamjene prednjega nazala vokalom *a* iz palatala ne spada "rieč nadra", ali griješi kada piše da je to "kao što se zna, upravo kajkavski oblik rieči" (V. JAGIĆ, "Adrianskoga mora Sirena iliti Obsida Sigetska. Hrvatski epos XVII. vieka", 383; u tekstu ima i *nidra* i *nedra*) jer je u čakavštini stara promjena *jata* u *a* nakon palatala bila „mnogo dosljednija“, pa se "u njih protegla i na slučajeve sa *ę* iz palatala" (M. MOGUŠ, *Čakavsko narječje. Fonologija*, 35).

⁷¹ Tako primjerice pišući o jeziku M. Držića, M. Moguš napominje da nisu leksički morfemi, već gra-

pretežu čakavske fonološke značajke, a od kajkavskih prevladavaju leksičke, i što se "vrlo lahko tumači po obćenitih zakonih, kako se jedno narječje mieša s drugim",⁷² odnosno onim što se u dijalektološkoj literaturi naziva dijalektnim kontaktom, pa tako i čakavštine i kajkavštine, kako je potvrđeno i u Težakovoj raspravi *Ozaljski govor*: "Po golemoj većini tih crta ozaljski se govor može smatrati jednako čakavskim i kajkavskim".⁷³ U tumačenju se značajki V. Jagić koristi komparativnim pristupom, štokavskim djelima (I. Gundulića, J. Stullija) i kajkavskim djelima (P. Petretića, J. Habelića, I. Belostenca). Ističe osobitosti koje je kao kajkavske⁷⁴ izdvojio u poglavlju priloga *Jihoslované*,⁷⁵ poput one da P. Zrinski "nepravi više razlike među č i ċ, koju upravo Čakavci najtanahnije osjećaju."⁷⁶ No, većina utvrđenih posebnosti u *Sireni*, s obzirom na temeljno čakavsku osnovu jezika, više argumentiraju Jagićev pristup čakavštini.

3. VATROSLAV JAGIĆ O ČAKAVSKOM I ŠTOKAVSKOM NARJEČJU

O odnosu čakavštine i štokavštine u svim spomenutim ranijim raspravama, vođen mišlju da je "jezik (...) najbitniji znak narodnih razlika ili srodnosti", V. Jagić zaključuje da "ono što zovu narječjem čakavskim i štokavskim, nije prava razlika među narodom hrvatskim i srpskim",⁷⁷ da nisu samo čakavci Hrvati te da "glavni biljezi onoga starijega narječja koje neki uzimaju samo za hrvatsko, bijahu poznati jošte u historičko doba po čitavom istoku našega naroda, ili barem mnogo dalje prema istoku nego su granice istaknute Hrvatima od Konstantina Porphyra".⁷⁸ Čakavština je, naglašava, dio hrvatskosrpskoga jezika, a zove ju i starijim hrvatskim, pa je, dakle, i stariji stadij štokavštine ili novijega hrvatskoga.⁷⁹ Naime, različito od V.

matički, oni koji nose sustav. (Milan MOGUŠ, "Jezični elementi Držićeva Dunda Maroja", *Marin Držić – Zbornik radova*, Matica hrvatska, Zagreb, 1969., 433)

⁷² V. JAGIĆ, "Adrianskoga mora Sirena iliti Obsida Sigetska. Hrvatski epos XVII. vieka", 381.

⁷³ Stjepko TEŽAK, "Ozaljski govor", *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 5, 1981., 422.

⁷⁴ I pojedine lekseme poznate i čakavskim govorima proglašava slovenskim i kajkavskim, npr. *čepěti* 'čučati' (V. JAGIĆ, "Adrianskoga mora Sirena iliti Obsida Sigetska. Hrvatski epos XVII. vieka", 384), *grustiti se* 'grustiti se, gaditi se' (*isto*, 395), *hiža* 'kuća', "ali zna se, da Slovenci i naš stariji jezik imadu također hiža" (*isto*, 395) itd.

⁷⁵ V. bilješku 37, 41 i dr.

⁷⁶ V. JAGIĆ, "Adrianskoga mora Sirena iliti Obsida Sigetska. Hrvatski epos XVII. vieka", 385. No, iako ikavsko-ekavsko čakavsko područje u glavnini, pa i govor Bribira, ima najveći raspon u izgovoru č i ċ, u nekim se govorima ne razlikuju ta dva glasa ili je raspon jednak štokavskom (I. LUKEŽIĆ, *Čakavski ikavsko-ekavski dijalekt*, Tablica 2).

⁷⁷ V. JAGIĆ, *Izabrani kraći spisi*, 31.

⁷⁸ *Isto*, 32.

⁷⁹ Takvo mu polazište, smatra S. Damjanović, pomaže "u dokazivanju, gotovo bismo mogli reći promidžbi, hrvatsko-srpskoga jezičnoga jedinstva." (Stjepan DAMJANOVIĆ, "Jagićeva rasprava iz

S. Karadžića i F. Miklošića, smatra da su arhaičnije osobine, tada ovjerene u čakavskim govorima (uostalom, kao i danas), mogle nekada biti i dijelom štokavštine u kojoj su u povijesnom razvoju nestale.⁸⁰ Pritom razlikuje arhaičnu sjevernu (sjeverozapadnu) čakavštinu (Hrvatskoga primorja i područja oko Senja), koja je zadržala svoj starohrvatski karakter,⁸¹ i južnu (jugoistočnu), mlađu čakavštinu (dalmatinsku).⁸² Arhaičnu je čakavštinu, piše V. Jagić, u 17. stoljeću te više u 18. i 19. stoljeću zamijenila štokavština, koja se tada govorila gotovo u cijeloj Dalmaciji, a širila se i po otocima.⁸³ Značajke koje pripisuje starijoj čakavštini zajedničke su i nekim drugim hrvatskim dijalektima, primjerice: ikavizmi, mijena *dj* u *j*, kao i prezentska osnova sa skupinom *-jd-* (u prefigiranih oblika glagola **jbtī*, a koju ranije izdvaja i

prošlosti hrvatskoga jezika“, Zbornik u čast Ivi Lukežić, gl. ur. Silvana VRANIĆ, Filozofski fakultet, Rijeka, 2007., 169)

⁸⁰ Na temelju listina “ono, što zovu čakavštinom, smatram po jezikoslovnih zahtjevnih starijim od-sjekom onoga drugoga narječja, koje dolazi pod imenom štokavštine”. (V. JAGIĆ, *Izabrani kraći spisi*, 31) Iako zna da još nema prave dokaze u prilog takvom postupku, izvodi štokavske oblike kao novije iz čakavskih (*isto*, 38). U tom kontekstu u raspravi *Iz prošlosti hrvatskoga jezika* nabraja neke značajke jezika Menčetićevih i Držićevih djela koje su svojstvene i čakavštini. Vjeruje da se za renesanse tako ne samo pisalo već i govorilo u Dubrovniku, “a čim to stoji, nalazim, da je uza svu razliku državnu čvrsti vez potpuna jedinstva narodnoslovnoga spajao Dubrovnik s ostalom hrvatskom Dalmacijom...” (*isto*, 41). U bosanskim se listinama nahode, piše, sva obilježja čakavska osim zamjenice *ča*, dok je jezik dalmatinske književnosti, pak, novijih značajki, ali sa zamjenicom *ča* (*isto*, 38).

⁸¹ Tako V. Jagić i u *Spomenima mogega života* motiviran pismom što mu je 9. prosinca 1862. poslao F. Rački, a nakon što mu je naručeno sastavljanje “hristomatije i gramatike starog crkvenog i hrvatskog jezika” (V. JAGIĆ, *Spomeni mogega života*, knj. 1., 53), pojašnjava da termin *starohrvatski* stoji jer ako su *Vinodolski zakon* i *Krčki statut* pisani čakavštinom, a “ako se gotovo isto onako po Primorju i Otocima još i danas govori, to dokazuje samo da se jezik nije mnogo promenio, da su dakle starohrvatski i današnji čakavski govor malo ne jedno te isto.” (*isto*, 55) O razlozima nepostojanja “prahrvatskog” v. bilješku 22 u ovom radu.

⁸² U prilogu *Porovnani kajkavčiny, čakavčiny a štokavčiny* napominje da je razlika između čakavštine, kojom su, misli, pisali dubrovački pisci u XV. i XVI. st., i one kakva se govori danas, npr. na Krku, velika. Smatra, naime, da je južna čakavština imala malo posebnosti: *j* u odnosu na *dj*, *tj* u odnosu na *ć*, nije se mijenjalo krajnje *l* u *o*, da su *va* i *u* supostojali itd. (V. JAGIĆ, “Porovnani kajkavčiny, čakavčiny a štokavčiny”, 304) Zbog prozodijskih razloga (pojave neocirkumfleksa i statusa neoakuta), a ne primarno onih koje u obzir uzima V. Jagić, danas je podjela na sjeverozapadnu i jugoistočnu (uz središnju) čakavštinu prihvaćena u hrvatskoj dijalektologiji (v. primjerice D. BROZOVIĆ – P. IVIĆ, *Jezik srpskohrvatski / hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, 85; I. LUKEŽIĆ, *Zajednička povijest hrvatskih narječja. 1. Fonologija*, 227–232).

⁸³ V. JAGIĆ, “Porovnani kajkavčiny, čakavčiny a štokavčiny”, 304. Npr. na Lucićevu čakavskom Hvaru, što je točna opservacija. Od nekoliko se štokavskih punktova na dalmatinskim čakavskim otocima Sućuraj na Hvaru i danas određuje štokavskim, dok je govor Maslinice već čakaviziran (Filip GALOVIĆ, “Je li mjesni govor Maslinice na otoku Šolti štokavski ili čakavski?”, *Croatica et Slavica ladertina*, XIV/1, 2018., 281), a Sumartin na Braču ima uvelike naslojene čakavske elemente (Filip GALOVIĆ, “Leksik govora Sumartina na otoku Braču. Od Pavlimira do riči šokačke”, *Zbornik Ljiljane Kolenić, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet, Osijek*, 2021., 161).

kao kajkavsku), *a* u odnosu na *e* u tipu *prijati* (pritom ne uočava sustavnost pojave), diftong *ar* („a pred r“); -*ov-* u G mn., kao i neke zamjenice i leksemi.⁸⁴ Razmišlja, dakle, kao genetski lingvist iako su mu pretpostavke pogrešne, pri čemu treba uzeti u obzir da su tada arhaični štokavski dijalekti nepoznati, a ciljevi nedokazivi – riječ je o jednom jeziku, čakavština je starija od štokavštine, a u dubrovačkom ima i čakavskih elemenata. Ni od jedne od tih teza V. Jagić nije odustao ni u kasnijim tekstovima, o čemu svjedoče i neke njegove recenzije rasprava o čakavskom narječju i dubrovačkom govoru⁸⁵ i pisma poslana M. Rešetaru.⁸⁶

Ispravno zaključuje da se govor može odrediti čakavskim i kada zamjenica *ča*⁸⁷ više nije u uporabi, a da su se najduže sačuvali oblici tvoreni tom zamjenicom: *zač*, *nač*.⁸⁸ Uočava da se čakavština, iako strukturno pripada hrvatskosrpskomu jeziku, pojedinostima približila kajkavštini. Ističe da se čakavci od štokavaca razlikuju i naglaskom, ali da sličan naglasak imaju i Posavci u nekim krajevima u Slavoniji,⁸⁹ čime prethodi S. Ivšiću koji je uočio pojavu neoakuta u svim trima hrvatskim narječjima i zaključio da im je temeljni naglasni sustav zajednički.⁹⁰ Dok u prilogu *Porovnáni kajkavčiny, čakavčiny a štokavčiny* kao osnovnu razliku između čakavske i štokavske akcentuacije izdvaja uobičajen štokavski regresivan pomak naglaska (odnosno siline) u odnosu na mjesto naglaska u čakavštini, npr. „glavà, vodà, štok. gláva, vòda“,⁹¹ podrobnije se razlikom u naglasnim sustavima zanima u raspravi *Paralele*

⁸⁴ V. JAGIĆ, „Porovnáni kajkavčiny, čakavčiny a štokavčiny“, 304. Tako je ikavski refleks *jata* i čakavski i štokavski, a svojstven je i dijelu danas kajkavskih govora, donjosutlanskim, u području Sava – Sutla (M. LONČARIĆ, *Kajkavsko narječje*, 73), *dj* u *j* jest pretežito čakavski, ali se ostvaruje i u nekim zapadnim štokavskim i zapadnim kajkavskim područjima (I. LUKEŽIĆ, *Zajednička povijest hrvatskih narječja*. 1. *Fonologija*, 189–190).

⁸⁵ V. JAGIĆ, *Izabrani kraći spisi*, 284–285.

⁸⁶ Npr. pismo od 23. studenoga 1890. Usp. Vatroslav JAGIĆ, *Korespondencija Vatroslava Jagića*, knj. 1., ur. Petar. SKOK, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1953., 79–81.

⁸⁷ I slikovito tumači: „(...) *ča* prema *što* ne smatram nikakvim kineskim zidinama, *što* bi rastavljale dva plemena jednog naroda.“ (V. JAGIĆ, *Izabrani kraći spisi*, 39)

⁸⁸ Naziva ih „goli oblik u predlozih“ (isto, 38–39). O razvoju tih likova u literaturi postoje različita tumačenja (usp. M. MOGUŠ, *Čakavsko narječje*. *Fonologija*, 22; I. LUKEŽIĆ, *Zajednička povijest hrvatskih narječja*. 1. *Fonologija*, 63). Ima, piše dalje V. Jagić, čakavskih govora koji ne poznaju „nič, nego ništar ili nišće“ (V. JAGIĆ, *Izabrani kraći spisi*, 39). Danas je poznato da su i *niš* (što je i kajkavska inovacija, I. LUKEŽIĆ, *Zajednička povijest hrvatskih narječja*. 1. *Fonologija*, 22) i *ništo*, *zašto*, *pošto* itd. i čakavski oblici (povezani sa slabljenjem napetosti konsonanta koji zatvara slog) (v. npr. Milan MOGUŠ, „Čakavština Opatijskog krasa“, *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, 1982., 17, 4; Silvana VRANIĆ, „O fonološkome sustavu mjesnoga govora Metajne“, *Čakavska rič*, XXX, 2002., 1–2, 113; I. LUKEŽIĆ, *Zajednička povijest hrvatskih narječja*. 1. *Fonologija*, 228).

⁸⁹ V. JAGIĆ, „Porovnáni kajkavčiny, čakavčiny a štokavčiny“, 304.

⁹⁰ Stjepan IVŠIĆ, „Prilog za slavenski akcenat“, *Rad JAZU*, 187, 1911., 133.

⁹¹ V. JAGIĆ, „Porovnáni kajkavčiny, čakavčiny a štokavčiny“, 304. Tumačeći pomak siline, A. Mažuranić govorio je o *pol slovkama* (A. MAŽURANIĆ, *Slovnica Hèrvatska*, 13), a V. Jagić koristio je termin *mora* (Vatroslav JAGIĆ, „Paralele k hrvatsko-srbskom naglasivanju“, *Rad JAZU*, 13, 1870., 5).

k hrvatsko-srbskom naglasivanju iz 1870. Zasigurno mu je Mažuranićev opus u kojem je autor dokazivao da je čakavski naglasni sustav arhaičniji od štokavskoga, drugoga hrvatskoga narječja,⁹² i da se štokavski ("po hercegovačkom izgovoru"⁹³), može „izvesti” iz čakavskoga,⁹⁴ bio izvorom za usporedbu tih naglasnih sustava, a usto je išao u prilog njegovu gledištu o čakavštini kao prvoj fazi štokavštine. Zamjera A. Mažuraniću što ne slijedi znakove za naglaske koje je rabio V. Stefanović Karadžić⁹⁵ i dvoji o nepostojanju kratkoga uzlaznoga naglasaka u čakavskom narječju.⁹⁶ Ali, koliko cijeni Mažuranićevu teoriju, govori i njegovo mišljenje kako nitko više u akcentologiji ne smije mimoći Mažuranićev prikaz povijesnoga razvoja naglasaka te ga potiče da opiše čakavski naglasni sustav kao što je Daničić opisao štokavski.⁹⁷ Nakon toga V. Jagić ide korak dalje uspoređujući hrvatskosrpsku i litavsku, odnosno letonsku prozodiju, ukratko čakavsku i rusku, osvrćući se i na mjesto siline naglasaka i na postojanje/nepostojanje dužina u češkom i poljskom, te ispravno upozorava na važnost čakavske i ruske akcentuacije za rekonstrukciju praslavenskoga jezika.⁹⁸

Uz jotaciju *d*,⁹⁹ koju će kasnije nešto drukčije tumačiti, i *t*, odraz *jata* mu je i u radu *Iz prošlosti hrvatskoga jezika* glavni kriterij razlikovanja srpskoga i hrvatskoga,

⁹² A. MAŽURANIĆ, *Slovnica Hèrvatska*, 13.

⁹³ Zapravo normirani Karadžić–Daničićev novoštokavski sustav "tzv. hercegovačkoga podnarječja". A. Mažuranić smatra da je njime pisao i I. Gundulić. (*isto*, 33) Time je postavio „osnovu za uspostavljanje zapadnonovoštokavskih razvojno-objasnidbenih modela". (Helena DELAŠ, "Naglasna teorija Antuna Mažuranića", *Croatica*, XLII, 62, 2018., 305) Usto je i A. Mažuranić istaknuo sličnost i važnost čakavske i ruske akcentuacije. Ranije je i J. Križanić u svojem *Gramatičnom iskazanju*, tiskanom tek nakon Mažuranićeve *Slovnice*, upozorio na prozodijske (i druge) podudarnosti u ruskom i čakavskom nasuprot štokavskim obilježjima (M. MOGUŠ, *Čakavsko narječje. Fonologija*, 15–16; Milan MOGUŠ, "Antun Mažuranić", *Kritički portreti hrvatskih slavista*, ZZK – SNL, Zagreb, 1978., 40).

⁹⁴ No, ne drži čakavsko narječje *prahrvatskim*. Oba su se razvila iz *psl.* akcentuacije, kao što je vrlo brzo potvrđeno u akcentološkoj literaturi. Đuro Daničić, iako to nije Mažuranićeva misao, u *Prilogu za istoriju akcentuacije hrvatske ili srpske* zaključuje: "Niti je štokavska akcentuacija postala od čakavske, ni čakavska od štokavske, nego obje od starije zajedničke (...)." (Đuro DANIČIĆ, "Prilog za istoriju akcentuacije hrvatske ili srpske", *Rad JAZU*, 20, 1872., 232) O nedostacima Mažuranićeve naglasne teorije v. primjerice H. DELAŠ, "Naglasna teorija Antuna Mažuranića", 299–300.

⁹⁵ Antun Mažuranić primijenio je, naime, Kašićev i Della Bellin sustav bilježenja (A. MAŽURANIĆ, *Slovnica Hèrvatska*, 12), ali "jako teški akcent", tj. *đ*, unosio je ipak kao V. Stefanović Karadžić. (M. MOGUŠ, "Antun Mažuranić", 33)

⁹⁶ V. JAGIĆ, "Paralele k hrvatsko-srbskom naglasivanju", 3.

⁹⁷ *Isto*, 2.

⁹⁸ Odnosno, kao što piše, jezika slovinskoga "u njegovu predhistorijskom jedinstvu". SKOK, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1953., 79–81. (*isto*, 15–16)

⁹⁹ Nabraja podudarnosti u hrvatskosrpskom poput zamjene *jerova* vokalom *a* "tamo gdje se poluglas ne može sasvim izostaviti, kano na kraju riječi" (V. JAGIĆ, *Izabrani kraći spisi*, 32; dakle, suvremenom terminologijom – u *jakom položaju*), koju smatra dovoljnim dokazom za srodnost i jedinstvo Hrvata i Srba, ali i razlike, neke s pojašnjenjima, što mu enciklopedijski stil kojim je pisao *Jazyk u Jihoslované* nije dopuštao.

pri čemu se ikavski potvrđuje na zapadu, ekavski na istoku, a ikavsko-ekavski je noviji razvoj u sredini, kao simbol ujedinjenja Hrvata i Srba.¹⁰⁰ Ikavštinu V. Jagić drži samo hrvatskom, a ekavštinu srpskom, odnosno ponovno polazi samo od odvojenih *narječja*: čakavskoga i štokavskoga. Takvo je tumačenje refleksa *jata* revidirao u članku *Jedno poglavlje iz povijesti južnoslavenskih jezika*¹⁰¹ i zaključio da "postoji pluralitet narječja, koja su postepeno naslagana",¹⁰² a pišući o granicama "između srpsko-hrvatskog i slovenačkog jezika na jednoj ili bugarskog na drugoj strani", objašnjava da su "prijelazi (...) štoviše polagani."¹⁰³ Drugim riječima, V. Jagić govori o fenomenu koji će suvremena dijalektologija nazvati dijalektnim kontinuumom.¹⁰⁴ Zasigurno je na promjenu njegova pristupa utjecala korespondencija s M. Rešetarom, a kasnije i njegove rasprave¹⁰⁵ jer i u osvrtu na Rešetarov tekst ponavlja da realno jezično stanje pokazuje kako postoje "polagani, neprekinuti prijelazi".¹⁰⁶

Osvrnuti se valja barem na neke Jagićeve kriterije za utvrđivanje čakavskih govora. Iako navodi dobre primjere danas rijetke, ali stožerne značajke čakavštine – promjene prednjega nazala u *a* iza *j*, *č*, *ž*, smatra da ju ne treba vezati samo uz čakavštinu.¹⁰⁷ Arhaično dočetno *-l* pripisuje sporomu razvoju jezičnoga zapada i neutemeljeno ga promatra sa slogotvornim *l̥*,¹⁰⁸ ali točno zapaža da nije zadržano

¹⁰⁰ *Isto*, 33–34.

¹⁰¹ "Krivo je na pr. držati, da je ikavština hrvatska, a ekavština srpska (...); krivo je (...) polaziti od jednog jedinog štokavskog i od jednog jedinog čakavskog narječja"... (*isto*, 301); postoji i ekavski uz ikavski izgovor *jata* i u čakavskim govorima itd. (*isto*, 311)

¹⁰² *Isto*, 301.

¹⁰³ *Isto*, 316.

¹⁰⁴ Jednako D. Brozović 1960. vidi jedan od zadataka suvremene dijalektologije: treba "proučavati južnoslavensko područje kao cjelinu, ne dijeliti metodički hrvatskosrpski jezik od slovenskog, makedonskog i bugarskoga" jer izoglose "ne priznaju ni jezičnih ni dijalekatskih granica, pa ni granica među govorima". (D. BROZOVIĆ, "Tri razdoblja u razvitku naše dijalektologije", 63–64)

¹⁰⁵ Iako M. Rešetar u radu *Die Čakavština und deren einstige und jetzige Grenzen* ostavlja mogućnost da su neki tadašnji ikavci šćakavci mogli nekada biti i čakavci (u Slavoniji i Bosni), ali ne i da su svi ikavci bili čakavci, u radu *Der štokavishe Dialekt* pokazuje da su ikavizam (kao i šćakavizam, pa i šćakavizam u jekavaca) mogući u dijelu štokavskih govora od njihova početka, što ide u prilog zajedničkomu podrijetlu čakavštine i štokavštine, a ne poštokavljenju čakavštine. (Milan REŠETAR, *Der štokavishe Dialekt*. Kaiserliche Akademie der Wissenchaften, Wien, 1907., 134)

¹⁰⁶ V. JAGIĆ, *Izabrani kraći spisi*, 284.

¹⁰⁷ Premda se pojedinačni primjeri ovjeravaju i u štokavštini i kajkavštini (v. primjerice I. LUKEŽIĆ, *Zajednička povijest hrvatskih narječja. 1. Fonologija*, 132), ta se značajka danas drži temeljnom u čakavskom narječju. (M. MOGUŠ, *Čakavsko narječje. Fonologija*, 35–36)

¹⁰⁸ Pritom donosi i likove *pln* i *pon*, što pokazuje da je bio upoznat s razvojem slogotvornoga *l̥* u krčkim govorima. Danas je prva mogućnost zabilježena u dijelu arhaično-konzervativnoga i konzervativno-inovativnoga modela starinačkoga mikrosustava. (Iva LUKEŽIĆ – Marija TURK, *Govori otoka Krka*, Libellus, Crikvenica, 1998., 39, 60) Vatroslav Jagić dopisivao se i kasnije s I. Črnčićem, rođenim u dobrinjskom kraju (prema Stjepan DAMJANOVIĆ, *Jazik otačaski*, Matica hrvatska, Zagreb, 1995., 108, 112), a zasigurno su mu podatci poslani s Krka pomogli u izdavanju značajki, primjerice razvoja **vb(-)*: *va meni*, a *vognati* ili *vegnati*. (V. JAGIĆ, *Spomeni mojega života*, knj.

na cijelom području čakavštine. Ispravno ističe da razvoj *dj* u *j* nije uvijek povezan s ikavskim refleksom *jata*,¹⁰⁹ a zapaža i mijenu *vočka* u *vojka* i objašnjava ju zamjenom.¹¹⁰ Uočava da se, unatoč promjeni **vb* u *u* (koja nije, dakle, samo štokavska), na zapadu (u čakavskom) još potvrđuje *va*, *vaz* itd.¹¹¹ Izdvaja i neizmijenjeni *l* i razvoj u *o*, što, kao što je spomenuto, svjedoči o njegovu poznavanju krčkih govora.¹¹² U raspravi *Adrianskoga mora sirena* ispravno kao čakavizme određuje u dijalektološkoj literaturi prepoznate primjere pune nepreventivne vokalizacije *šva* u slabom položaju:¹¹³ *zale*, *malin* (m. *mlin*, kajk. *melin*) (6, 76); *za manom* (3, 79) i dr., no primjere *kadi* i *va* donosi izdvojeno iako piše da su čakavizmi¹¹⁴ itd.

4. VATROSLAV JAGIĆ O DUBROVAČKOM IDIOMU

Zasebno je dijalektološko pitanje kojim se V. Jagić bavio¹¹⁵ dubrovački govor. O štokavštini je u svojem prilogu *Porovnani kajkavčiny, čakavčiny a štokavčiny*

2., 74) Poznato mu je bilo i Črnčičevo čitanje *Baščanske ploče* objavljene u *Književniku* 1865. Iz pisama I. Milčetića V. Jagiću jasno je da mu je i on dostavljao rukopise i knjige te podatke s terena (npr. u listopadu 1887., usp. Snježana MOSTARKIĆ, "Korespondencija Milčetić – Jagić", *Zbornik o Ivanu Milčetiću, književnom povjesničaru, filologu i etnologu*, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu – Matica hrvatska, Zagreb, 2002., 412). O njihovoj suradnji svjedoči i dopisnica koju je V. Jagić poslao I. Milčetiću iz Beča 17. listopada 1910. i u kojoj mu zahvaljuje na brizi o "snimkama". (Vatroslav JAGIĆ, *Pisma Vatroslava Jagića*, priredili Rudolf MAIXNER i Ivan ESIH, ur. Antun BARAC, Građa za povijest književnosti Hrvatske, 18, JAZU, Zagreb, 1950., 142) Drukčije Jagićevo mišljenje o I. Milčetiću oslikavaju Jagićeva pisama M. Rešetaru (npr. ono od 7. listopada 1919., usp. S. MOSTARKIĆ, "Korespondencija Milčetić – Jagić", 412–413).

¹⁰⁹ V. JAGIĆ, *Izabrani kraći spisi*, 34.

¹¹⁰ U suvremenoj se dijalektološkoj literaturi takav tip mijena tumači slabljenjem napetosti, odnosno zatvornosti konsonanta. (M. MOGUŠ, *Čakavsko narječje. Fonologija*, 86–90; I. LUKEŽIĆ, *Zajednička povijest hrvatskih narječja. 1. Fonologija*, 105–110).

¹¹¹ V. JAGIĆ, *Izabrani kraći spisi*, 35–36. Na istome mjestu obrazlaže i svoj pristup prijedlogu **vb*.

¹¹² V. bilješku 108 u ovom radu.

¹¹³ M. MOGUŠ, *Čakavsko narječje. Fonologija*, 21.

¹¹⁴ V. JAGIĆ, "Adrianskoga mora Sirena iliti Obsida Sigetska. Hrvatski epos XVII. vieka", 383.

¹¹⁵ Od ostalih Jagićevih osvrta u kojima se dotiče i dijalektoloških tema, valja podsjetiti na recenziju Maretićeve *Gramatike i stilistike hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* iz 1899. (V. JAGIĆ, *Izabrani kraći spisi*, 543) Naglašava da takva gramatika ne smije sadržavati štokavske dijalektne značajke niti polaziti od korpusa s dijalektnim ili regionalnim elementima. Smatra i da je netočna Maretićeva klasifikacija torlačkoga kao četvrtoga narječja jer su torlački govori "podvrsta jugoistočnog štokavskog narječja." (isto, 543) Suvremena je dijalektologija ipak na Maretićevoj poziciji: torlačko se drži zasebnim narječjem srpskoga jezika, a prostire se između kosovsko-resavskoga dijalekta štokavskoga narječja te bugarskoga i makedonskoga jezika uz dvije oaze: karaševskih Hrvata u Rumunjskoj i govor Svinice u Đerdapu. Uz karaševske i janjevačke Hrvate, torlačkim Hrvatima govore u još nekoliko punktova na Kosovu. (J. LISAC, *Hrvatska dijalektologija 1. Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja*, 143)

pisao kao o "najmilozvučnijem" slavenskom jeziku,¹¹⁶ a u članku *Iz prošlosti hrvatskoga jezika* napretkom smatra prodor štokavštine "u knjigu" i njezinu prevlast u 17. i 18. stoljeću, čemu je doprinijela ljepota i rasprostranjenost¹¹⁷ toga narječja.¹¹⁸ Gundulićev je jezik, drži, ostao "uglednim pravilom, za kojim su svi potonji pjesnici težili".¹¹⁹ Raspravlja i o pitanju treba li za Dubrovčane vezati srpsko ili hrvatsko ime. Spomenuto Karadžićevo mišljenje da su samo čakavci Hrvati, smatra, odgovara dubrovačkom pjesništvu "jerbo je posvema osnovano na čakavštini, što tako naravski biva kano da se kći rodi od majke".¹²⁰

U vezi s njegovim dijalektološkim intervencijama o dubrovačkom često je citiran osvrt¹²¹ na Rešetarovu raspravu o granicama čakavštine u kojoj M. Rešetar negira čakavsko podrijetlo dubrovačkoga idioma.¹²² Ta je rasprava odgovor na Kušarov tekst *Čakavske osobine u današnjem dubrovačkom dijalektu* iz 1890., koji V. Jagić smatra važnim jer govori o tragovima čakavizma u dubrovačkom: "Stvar je s aspekta povijesti jezika od velikog značenja. No, želim istaknuti da to ne znači da se time polaže ikakav zahtjev specifičnoga hrvatstva nad Dubrovnikom".¹²³ Upozorava da se znanstveno istraživanje treba osloboditi političkih strasti, bilo kroatofila ili

¹¹⁶ V. JAGIĆ, "Porovnání kajkavčiny, čakavčiny a štokavčiny", 304.

¹¹⁷ „Na jednom te istom jeziku štokavskom se govori od istoka prema zapadu kroz cijelu Srbiju, Bosnu, Hercegovinu, Crnu Goru, Kotor, Dubrovnik, Dalmaciju, tursku Hrvatsku, Vojnu krajinu, Slavoniju, Srijem, Bačku, Banat i preko Dunava sve do Budina. Najčistije se govori štokavski u Bosni i Hercegovini; u gradovima je mnogo turcizama, ali se na selu govori čisto i čišće u muslimanskim nego u katoličkim i pravoslavnim. U Srbiji što zapadnije, govori se čišće. Najmanje se čisto govori u Srijemu, Bačkoj i Banatu." (isto, 304, prev. Silvana Vranić)

¹¹⁸ V. JAGIĆ, *Izabrani kraći spisi*, 47. Želeći svoj književni jezik učiniti što čišćim, dubrovački su književnici iz bosanskoga jezika prihvatili neke lekseme ili "slovničke" elemente. Inače nije bilo "nikakovih razlika", piše V. Jagić, naglašavajući time da bosanski nije nov jezik niti novo narječje. (isto, 48).

¹¹⁹ Isto, 46.

¹²⁰ Isto, 45.

¹²¹ Vatroslav JAGIĆ, "Einige Bedenken, aus Anlass der vorhergehenden Abhandlung Dr. Rešetar's", *Archiv für sl. Phil.*, XIII, Berlin, 1891b; V. JAGIĆ, *Izabrani kraći spisi*, 279–285.

¹²² Milan Rešetar u polemici je s M. Kušarom argumentirao da je većina značajki koje je M. Kušar pripisivao samo čakavštini ujedno i arhaična štokavska, pa te osobitosti ni u Dubrovniku nisu čakavske. (Milan REŠETAR, "Die Čakavština und deren einstige und jetzige Grenzen", *Archiv für sl. Phil.*, XIII, Berlin, 1891.) Gledašte da su arhaične značajke zajedničke čakavštini i arhaičnoj štokavštini (u M. Kušara npr. ikavski odraz *jata*, tzv. adrijatizmi), zastupaju i suvremeni dijalektolozi (npr. Josip LISAC, "Dijalektološki rad Marcela Kušara", *Hrvatski dijalekti i jezična povijest*, Matica hrvatska, Zagreb, 1996., 68; I. LUKEŽIĆ, *Zajednička povijest hrvatskih narječja. 1. Fonologija*, 156–162, 287–290). S druge strane, "prostiranje čakavštine u Dalmaciji" dobro je prikazao. (J. LISAC, *Hrvatska dijalektologija 1. Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja*, 69)

¹²³ V. JAGIĆ, "a) Nauka o pravopisu jezika hrvackoga ili srpskoga (fonetičkom i etimologijskom), sastavio za učeničku i privatnu potrebu Marčel Kušar. Dobrovnik 1889, 8° 82. b) Čakavske osobine u današnjem dubrovačkom dijalektu (in dem »Program č. k. velikog državnog gimnazija u Dubrovniku za školsku godinu 1888/9). U Dubrovniku 1889, 8°, 46.", 281. (prev. Aneta Stojić)

srbofila. Poziva na čitanje Rešetarove rasprave objavljene u *Archivu für sl. Phil.*, iz koje raščlanjuje tezu da čakavština "nikad nije dopirala do Dubrovnika", koji je "od početka bio štokavski".¹²⁴ Drži da je prvi dio točan i, ako bi se za utvrđivanje čakavštine u dubrovačkom sva obilježja sjeverne Dalmacije morala bezuvjetno pojavljivati u njemu, onda dubrovački sigurno ne pripada čakavštini. No, drugi se dio ne da dokazati jer nisu, ponavlja, u Srba i Hrvata u pitanju dva "razlučena" narječja¹²⁵ ili jezika,¹²⁶ niti su Srbi od početka bili štokavci, a Hrvati čakavci. Podsjeća M. Rešetara da je i Đ. Daničić odbacio tezu o odvojenosti čakavštine i štokavštine temeljenu na obilježjima pripisanim samo čakavštini, i koju je revidirao, što M. Rešetar zaboravlja kada se kritički osvrće na Karadžićeve i Daničićeve kriterije podjele. Zamjera mu što je, izdvajajući čakavske i značajke stare štokavštine,¹²⁷ kao sigurne kriterije dvaju "jezika" istaknuo štokavsko *đ* i čakavsko *j*¹²⁸ te štokavsko *št* i čakavsko *šč*, a i čakavsku promjenu prednjega nazala *iza j* i *iza palatala* ne uključuje u čakavske radije nego da prihvati kako u dubrovačkom postoje neke čakavske natruhe (npr. ne može izbjeći da je glagol *jati* čest u dubrovačkih pisaca). Nadalje, piše V. Jagić, ako se i *prijati* prihvati kao štokavsko, mora se priznati "da je štokavština s takvim pojavama nešto svoje vrste",¹²⁹ a "dubrovački govor nije bio štokavski u onom smislu ili opsegu, kako taj naziv danas obično shvaćamo",¹³⁰ te da zasigurno nije podudaran štokavštini oko Beograda, Sarajeva ili Mostara.¹³¹ Upozorava da tre-

¹²⁴ M. REŠETAR, "Die Čakavština und deren einstige und jetzige Grenzen", 383.

¹²⁵ Milan Rešetar štokavštinu zove povijesnojezično mlađim, ali jačim bratom čakavštine (*isto*, 91). Srpskohrvatski se, piše, u literaturi dijeli na tri glavna dijalekta: štokavski, čakavski i kajkavski, ali u upozorava da neki znanstvenici, predvođeni Miklošičem, kajkavski određuju slovenskim, a ne srpskohrvatskim dijalektom, dok drugi dodaju i mješoviti srpsko-bugarski dijalekt. Nemoguće je, ističe, postaviti čvrste granice srodnih jezika, kao što su s jedne strane srpskohrvatski i slovenski te s druge strane bugarski (*isto*, 95). Srpsko-hrvatski klasificira u četiri glavna dijalekta: čakavski, štokavski i dva miješana: kajkavski i svrljiški. (*isto*, 95–97) Potonji je prema suvremenoj klasifikaciji dio zasebnoga štokavskoga svrljiško-zaplanjskoga dijalekta (D. BROZOVIĆ – P. IVIĆ, *Jezik srpskohrvatski / hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, 70) ili jednako nazvanoga dijalekta torlačkog narječja (J. LISAC, *Hrvatska dijalektologija 1. Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja*, 143).

¹²⁶ V. JAGIĆ, *Izabrani kraći spisi*, 279–280.

¹²⁷ M. REŠETAR, "Die Čakavština und deren einstige und jetzige Grenzen", 99, 108–109.

¹²⁸ Smatra da *đ* i *j* nisu nastali izravno iz praezičnoga *dj*, već su, kao što je *tj* prešao u *t'*, pa su se iz njega razvili štokavsko *ć* i čakavsko *č*, nastali iz *d'*, "koji je temelj štokavskoga *đ* i čakavskoga *j*" (V. JAGIĆ, *Izabrani kraći spisi*, 281). Pita se je li vjerojatnije da je u vrijeme naseljavanja Srba i Hrvata u današnje krajeve postojalo *d'*, a ne već tada *đ* u Srba, a *j* u Hrvata? Isto tako drži da je *št'* najstarija skupina na kojoj se temelje *št* i *šč* te da postoji opasnost da bi se Srbi i Hrvati mogli odrediti kao nositelji te razlike. O skupini *št'* (uključujući **zg* i **zd*) jednako stoji u suvremenoj literaturi: „Osobita je bila sudbina jotiranih skupina **sk*, **st*, **zg* i **zd*: prvo su **skj* i **stj* postali **št'*, a **zgj* i **zjdj* su postali **žd'*." (R. MATASOVIĆ, *Poredbenopovijesna gramatika hrvatskoga jezika*, 129)

¹²⁹ V. JAGIĆ, *Izabrani kraći spisi*, 280.

¹³⁰ *Isto*, 282–283.

ba voditi računa o zemljopisnom položaju Dubrovnikai ne treba poricati sve što u starom dubrovačkom podsjeća na čakavsko.¹³² Napominje da se *dj > j* "ne pokriva (...) baš točno s ostalim obilježjima čakavštine, a da se njegovi pojedinačni iverci ne bi mogli rastresti i u štokavska jezična područja i u staro i u novo doba".¹³³ Jednake je stavove, među kojima neke koje je zastupao od početka svojega filološkoga djelovanja, a druge od 90-ih godina 19. st., izložio u ranije poslanim pismima M. Rešetar, 22. i 23. studenoga 1890.¹³⁴

I unutar dubrovačke teme postavlja pitanje dijakronijske ili povijesne dijalektologije. Misli da se na temelju današnjega jezičnoga stanja ne može govoriti o stanju u npr. 15. st., ali i da ćirilčke listine¹³⁵ koje su pisali kancelari poznavatelji dijalekata onih kojima su namijenjene, nisu dobar izvor za određivanje "lokalnog narječja". Smatra da se u dubrovačkom u 15. stoljeću i ranije uz uobičajeno što moglo čuti i *zač* i *nač*, vjerojatno i tip *meja*, finalno -l te da su najbliži Dubrovniku "južnodalmatinski" susjedi na Pelješcu, Korčuli i Lastovu.¹³⁶ Milan je Rešetar, koji govori o dubrovačkom slavenskom govoru kao srpskom¹³⁷ ne odstupajući od mišlje-

¹³¹ Danas se redom ti govori određuju smederevsko-vršačkim, istočnobosanskim i istočnohercegovačkim. (J. LISAC, *Hrvatska dijalektologija 1. Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja*, 160–161, Dijalektološka karta štokavskog narječja).

¹³² Primjerice: "Nema sumnje da je *šč* bilo nekoć raširenije nego danas; ali nije u redu, da se iza izgovora *šč* odmah naslućuje neki prastari čakavizam". (V. JAGIĆ, *Izabrani kraći spisi*, 303)

¹³³ *Isto*, 281. Spomenuti su zaključci prihvaćeni i u suvremenoj dijalektologiji. O rasprostranjenosti mijene *dj > j* u hrvatskim narječjima v. bilješku 84 u ovom radu. Spominje Bosnu na istoku i Dubrovnik na jugu kao pogranična područja te pojave i argumentira potvrdama u starih pisaca (poput M. Divkovića) koji često imaju *j*, pa misli da ni u dubrovačkih pisaca ne treba sve povezivati s Marulićevim uzorom te da nije uvijek riječ o posuđivanju ili namjernom unošenju, već se neke pojave mogu "objasniti geografskim položajem" (*isto*, 282). U novijim je radovima M. Rešetar, govoreći o pjesničkim čakavizmima (koje je "odgovarajuće tumačio kao knjiške", Josip LISAC, "Milan Rešetar i njegovo djelo", *Faust Vrančić i drugi*, Šibenik, 2004., 95) i izdvajajući likove poput *meju*, kao i primjer *prijati*, koji su i čakavski i štokavski, jednako tako na polazištu termina *dijalektnoga kontinuum* suvremene dijalektologije jer kaže da „čisto otsječenih granica među dijalektima nema – ima ih samo među jezičnim osobinama." (Milan REŠETAR, "Najstariji dubrovački govor", *Glas SAN*, CCI, 1, 1951., 33) V. i Josip LISAC, "'Najstariji dubrovački govor' i 'Najstarija dubrovačka proza' Milana Rešetara", *Zbornik o Milanu Rešetaru, književnom kritičaru i filologu*, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2005., 72.

¹³⁴ Milanu Rešetaru pojašnjava svoje mišljenje: da su obilježja staroga dubrovačkoga između čakavštine i "čiste, na kraj dotjerane štokavštine", da se dualizam Srba i Hrvata „ne podudara s čakavštinom i štokavštinom", a u odnosu na radove prije 90-ih da čakavština nije jedinstvena te da između čakavštine i štokavštine, kao što će pisati u osvrtnu na Rešetarovu raspravu, ima „prelaznih ili srednjih narječja" (V. JAGIĆ, *Korespondencija Vatroslava Jagića*, 79). Zaključuje da su sve čakavske značajke starija faza jezika. Na zapadu su značajke arhaičnije – jezik je ostao na "starijem stadiju razvitka", a istočno se inovirao. (*isto*, 80)

¹³⁵ Milan Rešetar u prilog je svom stavu pisao da nisu čakavske pojave nađene unutar samoga grada, već u ćirilčkim listinama pisanim u Dubrovniku i u nekoliko proznih djela.

¹³⁶ V. JAGIĆ, *Izabrani kraći spisi*, 285.

¹³⁷ Vatroslav Jagić u spominjanom članku *Iz prošlosti hrvatskoga jezika* piše da u Dubrovniku nisu

nja da su Srbi štokavci, a samo čakavci Hrvati, kaže V. Jagić, zadao smrtni udarac tezi da je dubrovački čakavski. Već u pismu od 22. studenoga 1890. zamjera M. Rešetaru što neutemeljeno ponavlja Miklošičevu teoriju, a sâm priznaje da je prema pisanju Konstantina Porfirogeneta čakavštine bilo niže (odnosno južnije) od granice političkih Hrvata te da "je već time izrečena osuda dijeljenju Srba i Hrvata na čakavce i štokavce".¹³⁸ Milan Rešetar mu 26. prosinca 1890. odgovara da je osobno pogriješio kada je pisao da se "čakavština i štokavština mogu izjednačiti s imenima 'Hrvat' i 'Srbin' i zahvaljuje mu što mu je pomogao oko te zablude".¹³⁹ No, mogućnost čakavštine u Dubrovniku negira i u novijim radovima.¹⁴⁰ Iznosi da je srpski jezik došao u romanski Dubrovnik, pa ako se već mora priznati da su u stvaranju dubrovačkoga sudjelovali čakavci, radije se opredjeljuje za Jagićevo mišljenje i dopušta da čakavski nije "unesen u Dubrovnik nego da se je u njemu našao od kada se je Dubrovnik počeo slavenizirati", ali da je "bio potisnut od štokavsko-jekavskog hercegovačkog govora".¹⁴¹

Mišljenje o štokavskoj posebnosti dubrovačkoga idioma zastupa i suvremena dijalektologija. Međutim, dok M. Rešetar najstariji dubrovački govor određuje hercegovačkim, štokavsko-jekavskim,¹⁴² današnja ga hrvatska dijalektologija drži samostalnim zapadnoštokavskim dijalektom, koji se "nakon seoba i novoštokavizacije približio (...) autohtonim govorima novoštokavskoga (i)jekavskoga dijalekta istočnoštokavskoga podrijetla",¹⁴³ pa i zasebnim dijalektom i u "novovjekom razdoblju" (18. – 21. stoljeće).¹⁴⁴ Josip Lisac ističe da je dubrovački sačuvao i neke svoje stare značajke,¹⁴⁵ a u zaključku rasprave o Rešetarovim kasnijim tekstovima, nakon

¹³⁸ Isto, 78.

¹³⁹ Maria Rita LETO, "Rešetarova pisma Vatroslavu Jagiću u zagrebačkoj Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci", *Zbornik o Milanu Rešetaru, književnom kritičaru i filologu*, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2005., 364.

¹⁴⁰ M. REŠETAR, "Najstariji dubrovački govor"; Milan REŠETAR, *Najstarija dubrovačka proza*, SANU, Beograd, 1952. V. i bilješku 101 u ovom radu.

¹⁴¹ Isto, 44. Tamo se, piše, "nije nikad govorilo čakavski i pravi dubrovački zastupljen je u dubrovačkoj prozi, a ne u poeziji, posebice ne onoj iz XV. i XVI. st." (isto, 6–7)

¹⁴² Isto, 45.

¹⁴³ J. LISAC, *Hrvatska dijalektologija 1. Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja*, 107. Sanja Vulić, uspoređujući primjere dubrovačkoga koje su bilježili M. Rešetar i P. Budmani, pa kasnije S. Ivšić, s onima koje je potvrdila u suvremenom govoru, zaključuje da se trend približavanja dubrovačkoga istočnohercegovačkim govorima nastavlja i nakon toga razdoblja, do danas. (Sanja VULIĆ, "Rešetarova zapažanja o dubrovačkom govoru potkraj XIX. i u prvim desetljećima XX. stoljeća", *Zbornik o Milanu Rešetaru, književnom kritičaru i filologu*, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2005., 267–268)

¹⁴⁴ I. LUKEŽIĆ, *Zajednička povijest hrvatskih narječja. 1. Fonologija*, 295.

¹⁴⁵ Josip LISAC, *Hrvatski govori, filolozi, pisci*, Matica hrvatska, Zagreb, 1999., 39.

¹⁴⁶ Josip LISAC, "'Najstariji dubrovački govor' i 'Najstarija dubrovačka proza' Milana Rešetara", 74. Usp. i Dragica MALIĆ, *Na izvorima hrvatskoga jezika*, Matica hrvatska, Zagreb, 2002., 578–587.

što konstatira da je dubrovački bio jedan od zapadnoštokavskih dijalekta, napominje: "Ako je i bila u starom Dubrovniku štokavština (i to zapadna) dominantna, mislim da se nikako ne može tvrditi kako bi čakavština u Dubrovniku bila sasvim nepriputna. Drugo je pitanje koliko dodir štokavštine i čakavštine daje rezultate zapadnoštokavskoga tipa (...) Čakavci u Dubrovniku, naravno, bili su čakavci, makar koliko ih bilo. Utjecaja čakavske Dalmacije svakako je u dubrovačkom književnom jeziku bilo, uključujući i prozu, poglavito, naravno, vjersku. Raznonarječno međusobno utjecanje stara je značajka hrvatske književnosti, vrlo prisutna i u dubrovačkih autora".¹⁴⁶

5. ZAKLJUČNO

Jagićev prinos, koji se, dakle, može uglavnom promatrati kao posredan dijalektološki rad u njegovim recenzijama drugih radova i u korespondenciji s drugim filolozima ili u radovima u kojima govori o povijesti jezika ili književnosti, i rijetko izravan, kao što je u prilogu izdanja *Slovník naučný* te ne polazno, ali ipak izravan, kao što je u *Sireni*, treba procjenjivati u kontekstu slabosti hrvatske dijalektologije do 20. stoljeća. Većina njegovih radova, naime, nastaje u vrijeme nesamostalnosti dijalektologije kao discipline, jednostranih pogleda na određenje hrvatskoga jezika i njegovih narječja, izoliranih istraživanja, uglavnom provedenih s drugim ciljem, u vrijeme bez razvijenoga odgovarajućega dijalektološkoga instrumentarija, odnosno metodologije i terminologije, bez naputaka za istraživanje, organizirana rada, djelovanja organizacija i sl.

S obzirom na nedostatak dijalektoloških teorijskih radova i na nepoznavanje terena, nije neočekivano da V. Jagić pojedine značajke svojstvene svim trima ili dvama narječjima, pripisuje samo jednomu. Unatoč tomu, već na samom početku svojega znanstvenoga razvoja pridružio se prvim hrvatskim filolozima koji su ponudili klasiifikacijske kriterije kajkavskoga, čakavskoga i štokavskoga narječja, nedostaci kojih su uvjetovani nabrojenim ograničenjima filološkoga razdoblja u kojem su nastali, ali i političkoga trenutka unutar kojega su njihovi autori, pa i sâm V. Jagić, djelovali.

LITERATURA

- 1/ Vjekoslav BABUKIĆ, *Osnova slovnice slavjanske narječja ilirskoga*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Grad Požega (pretisak), Zagreb, 2013.
- 2/ Josip BRATULIĆ, "Jezik hrvatskih poslovnih tekstova u 17. stoljeću", *Povijest hrvatskoga jezika. 1. knjiga: Srednji vijek*, ur. Ante BIČANIĆ, Društvo za promicanje hrvatske kulture i znanosti Croatica, Zagreb, 2013., 299–342.
- 3/ Dalibor BROZOVIĆ, "Tri razdoblja u razvitku naše dijalektologije", *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 1, 1960., 51–65.
- 4/ Dalibor BROZOVIĆ – Pavle IVIĆ, *Jezik srpskohrvatski / hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”, Zagreb, 1988.
- 5/ Anita CELINIĆ, "Kajkavsko narječje / Kajkavian", *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 24, 2020., 1–37.
- 6/ Stjepan DAMJANOVIĆ, *Jazik otačaski*, Matica hrvatska, Zagreb, 1995.
- 7/ Stjepan DAMJANOVIĆ, *Opširnost bez površnosti*. Drugo izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2006.
- 8/ Stjepan DAMJANOVIĆ, "Jagićeva rasprava *Iz prošlosti hrvatskoga jezika*", *Zbornik u čast Ivi Lukežić*, gl. ur. Silvana VRANIĆ, Filozofski fakultet, Rijeka, 2007., 165–173.
- 9/ Đuro DANIČIĆ, "Prilog za istoriju akcentuacije hrvatske ili srpske", *Rad JAZU*, 20, 1872., 150–233.
- 10/ Helena DELAŠ, "Naglasna teorija Antuna Mažuranića", *Croatica*, XLII, 62, 2018., 295–306.
- 11/ Filip GALOVIĆ, "Je li mjesni govor Maslinice na otoku Šolti štokavski ili čakavski?", *Croatica et Slavica ladertina*, XIV/1, 2018., 269–284.
- 12/ Filip GALOVIĆ, "Leksik govora Sumartina na otoku Braču. Od Pavlimira do riči šokačke", *Zbornik Ljiljane Kolenić*, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet, Osijek, 2021., 147–164.
- 13/ Stjepan IVŠIĆ, "Prilog za slavenski akcenat", *Rad JAZU*, 187, 1911., 133–208.
- 14/ Stjepan IVŠIĆ, "Jezik Hrvata kajkavaca: o stogodišnjici našega novoga pravopisa i književnog jezika", *Ljetopis JAZU*, 48, 1936.
- 15/ Vatroslav JAGIĆ, II. "Jazyk", Jihoslované. Obraz národopisno-literární. *Slovník naučný*. V Praze, 1864a, 58–85.
https://books.google.hr/books?id=D6AyAQAAAMAAJ&printsec=frontcover&hl=hr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false
preuzeto 6. kolovoza 2023.
- 16/ Vatroslav JAGIĆ, "Iz prošlosti hrvatskoga jezika", *Književnik*, I–III, 1864b, 332–358. i IV, 1864b, 447–485.
- 17/ Vatroslav JAGIĆ, "Porovnání kajkavčiny, čakavčiny a štokavčiny", *Slovník naučný*, redaktor F. L. RIEGER, d. IV, V, Praze, 1865., 303–304.

- 18/ <https://books.google.rs/books?id=Z9pldv7Q1zoC&pg=PA303&dq=porovnani+kajkav%C4%8Diny+%C4%8Dakav%C4%8Diny&hl=en&sa=X&ved=2a-hUKEwjXsL6hnZX1AhW3hv0HHYlyBroQ6AF6BAgEEAI#v=onepage&q=porovnani%20kajkav%C4%8Diny%20%C4%8Dakav%C4%8Diny&f=false> preuzeto 12. rujna 2023.
- 19/ Vatroslav JAGIĆ, "Adrianskoga mora Sirena iliti Obsida Sigetska. Hrvatski epos XVII. vieka", *Književnik*, III, 1866., 336–407.
- 20/ <https://books.google.hr/books?id=h8RGAAAACAAJ&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false> preuzeto 8. rujna 2023.
- 21/ Vatroslav JAGIĆ, *Historija književnosti naroda hrvatskoga i srpskoga. Knjiga prva. Staro doba*, Zagreb, 1867.
- 22/ Vatroslav JAGIĆ, "Predgovor", *Pjesme Marka Marulića*. Skupio Ivan KUKULJEVIĆ SAKCINSKI (*Stari pisci hrvatski*, I.), JAZU, Zagreb, 1869., 1–12.
- 23/ Vatroslav JAGIĆ, "Paralele k hrvatsko-srbskom naglasivanju", *Rad JAZU*, 13, 1870., 1–16.
- 24/ Vatroslav JAGIĆ, "a) Nauka o pravopisu jezika hrvackoga ili srpskoga (fonetičkom i etimologijskom), sastavio za učeničku i privatnu potrebu Marčel Kušar. Dobrovnik 1889, 8° 82. b) Čakavske osobine u današnjem dubrovačkom dijalektu (in dem »Program ć. k. velikog državnag gimnazija u Dubrovniku za školsku godinu 1888/9). U Dubrovniku 1889, 8°, 46.", *Archiv für sl. Phil.*, XIII, Berlin, 1891a, 279–281.
- 25/ Vatroslav JAGIĆ, "Einige Bedenken, aus Anlass der vorhergehenden Abhandlung Dr. Rešetar's", *Archiv für sl. Phil.*, XIII, Berlin, 1891b, 388–397.
- 26/ Vatroslav JAGIĆ, "Ein Prediger aus dein Ende des XVII. Jahrh. in Agram", *Archiv für sl. Phil.*, XXVI, Berlin, 1904., 578–597.
- 27/ Vatroslav JAGIĆ, "Lukjanenko Der Kajdialekt angez. Von Jagić", *Archiv für sl. Phil.*, XXVII, Berlin, 1905., 578–586.
- 28/ Vatroslav JAGIĆ, "Istorija slavjanskoj filologiji", *Enciklopedija slavjanskoj filologiji*, vyp. 1, Tipografija Imperatorskoj akademii nauk, Sankt Peterburg, 1910., 691–716.
- 29/ Vatroslav JAGIĆ, *Spomeni mojega života*, knj. 1. i 2., ur. Milan REŠETAR, Srpska kraljevska akademija, Beograd, 1930–1934.
- 30/ Vatroslav JAGIĆ, *Izabrani kraći spisi*, uredio i članke sa stranih jezika preveo Mihovil KOMBOL, Matica hrvatska, Zagreb, 1948.
- 31/ Vatroslav JAGIĆ, *Pisma Vatroslava Jagića*, priredili Rudolf MAIXNER i Ivan ESIH, ur. Antun BARAC, Građa za povijest književnosti Hrvatske, 18, JAZU, Zagreb, 1950., 7–143.
[https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=iiiif.v.a&id=178667&tify={%22pages%22:\[6\],%22panX%22:0.776,%22panY%22:0.46,%22view%22:%22info%22,%22zoom%22:0.644}](https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=iiiif.v.a&id=178667&tify={%22pages%22:[6],%22panX%22:0.776,%22panY%22:0.46,%22view%22:%22info%22,%22zoom%22:0.644}) preuzeto 28. kolovoza 2023.

- 32/ Vatroslav JAGIĆ, *Korespondencija Vatroslava Jagića*, knj. 1., ur. Petar SKOK, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1953.
- 33/ *Jagićev zbornik*, ur. Ivo FRANGEŠ, Aleksandar FLAKER, Riccardo PICCHIO, Nullo MINISSI, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu – Istituto Universitario Orientale, Zagreb, 1986.
- 34/ Alojz JEMBRIH, "Vatroslav Jagić i starija kajkavska književnost kao oslonac u pogledima na kajkavštinu", *Jagićev zbornik*, ur. Ivo FRANGEŠ, Aleksandar FLAKER, Riccardo PICCHIO, Nullo MINISSI, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu – Istituto Universitario Orientale, Zagreb, 1986., 59–75.
- 35/ Alojz JEMBRIH, "Ivan Milčetić o kajkavštini", *Zbornik o Ivanu Milčetiću, književnom povjesničaru, filologu i etnologu*, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu – Matica hrvatska, Zagreb, 2002., 100–112.
- 36/ Alojz JEMBRIH, "Zrinsko-frankopanski jezično-književni krug i Tijelovske propovijedi Ivana Bilostinca", *Gazophylacium*, 1–2, Zagreb, 2005., 49–91.
- 37/ Alojzije JEMBRIH, "Doprinos zrinsko-frankopanskoga književno-jezičnoga kruga hrvatskoj književnosti i leksikografiji 17. stoljeća", *Politička, kulturna i društvena djelatnost Zrinskih i Frankopana u Hrvatskoj*, ur. Juraj KOLARIĆ, Zrinska garda Čakovec, Čakovec, 2011., 109–124.
- 38/ Radoslav KATIČIĆ, "Deklaracija i jezikoslovlje", *Jezik*, 55, 1, 2008., 1–40.
- 39/ Marcel KUŠAR, "Čakavske osobine u današnjem dubrovačkom dijalektu", *Program č. k. Velikog državnog gimnazija u Dubrovniku za školsku godinu 1888–9*, Dubrovnik, 1889., 3–7.
- 40/ Maria Rita LETO, "Rešetarova pisma Vatroslavu Jagiću u zagrebačkoj Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci", *Zbornik o Milanu Rešetaru, književnom kritičaru i filologu*, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2005., 361–398.
- 41/ Josip LISAC, "Dijalektološki rad Marcela Kušara", *Hrvatski dijalekti i jezična povijest*, Matica hrvatska, Zagreb, 1996., 65–78.
- 42/ Josip LISAC, *Hrvatski govori, filolozi, pisci*, Matica hrvatska, Zagreb, 1999.
- 43/ Josip LISAC, *Hrvatska dijalektologija 1. Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2003.
- 44/ Josip LISAC, "Milan Rešetar i njegovo djelo", *Faust Vrančić i drugi*, Šibenik, 2004., 93–100.
- 45/ Josip LISAC, "'Najstariji dubrovački govor' i 'Najstarija dubrovačka proza' Milana Rešetara", *Zbornik o Milanu Rešetaru, književnom kritičaru i filologu*, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2005., 69–77.
- 46/ Mijo LONČARIĆ, *Kajkavsko narječje*, Školska knjiga, Zagreb, 1996.
- 47/ Iva LUKEŽIĆ, *Čakavski ikavsko-ekavski dijalekt*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1990.

- 48/ Iva LUKEŽIĆ, *Zajednička povijest hrvatskih narječja. 1. Fonologija*, Hrvatska sveučilišna naklada – Filozofski fakultet u Rijeci – Katedra Čakavskog sabora Grobnišćine, Rijeka, 2012.
- 49/ Iva LUKEŽIĆ, *Zajednička povijest hrvatskih narječja. 2. Morfologija*, Hrvatska sveučilišna naklada – Filozofski fakultet u Rijeci – Katedra Čakavskog sabora Grobnišćine, Rijeka, 2015.
- 50/ Iva LUKEŽIĆ – Marija TURK, *Govori otoka Krka*, Libellus, Crikvenica, 1998.
- 51/ A. M. LUKJANENKO, *Kajkavskoe narječje*, Kijev, 1905.
- 52/ Dragica MALIĆ, *Na izvorima hrvatskoga jezika*, Matica hrvatska, Zagreb, 2002.
- 53/ Ranko MATASOVIĆ, *Poredbenopovijesna gramatika hrvatskoga jezika*, Matica hrvatska, Zagreb, 2008.
- 54/ Ranko MATASOVIĆ, "Što je srednjojužnoslavenski?", *Jezik*, 58, 3, 2011., 81–120.
- 55/ Antun MAŽURANIĆ, "Zakon Vinodolski od ljeta 1280.", *Kolo*, 3, 1843., 50–97.
<https://digitalna.nsk.hr/?pr=iiif.v.a&id=22257&vwopt=%7B%22view%22%3A%22image%22%7D> preuzeto 19. kolovoza 2023.
- 56/ Antun MAŽURANIĆ, *Slovnica Hèrvatska*, Zagreb, 1859.
- 57/ Ivan MILČETIĆ, "Jesu li naši kajkavci Hrvati? Govore li hrvatski?", *Vienac*, XII, Zagreb, 1880., 4, 58–60; 5, 73–74; 11, 169–171.
https://books.google.hr/books?id=na7j_pJp4ZcC&printsec=frontcover&hl=hr#v=onepage&q&f=false preuzeto 9. kolovoza 2023.
- 58/ Ivan MILČETIĆ, "Je li stativsko narječje kajkavsko?", *Nastavni vjesnik*, Zagreb, 1894., 2, 94–96.
https://books.google.hr/books?id=qPE9AAAAYAAJ&pg=PA87&hl=hr&-source=gbts_toc_r&cad=2#v=onepage&q&f=false preuzeto 9. kolovoza 2023.
- 59/ Milan MOGUŠ, „Jezični elementi Držićeva Dunda Maroja“, *Marin Držić – Zbornik radova*, Matica hrvatska, Zagreb, 1969., 431–443. <https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=iiif.v.a&id=195398> preuzeto 9. kolovoza 2023.
- 60/ Milan MOGUŠ, *Čakavsko narječje. Fonologija*, Školska knjiga, Zagreb, 1977.
- 61/ Milan MOGUŠ, "Antun Mažuranić", *Kritički portreti hrvatskih slavista*, ZZK – SNL, Zagreb, 1978.
- 62/ Milan MOGUŠ, "Čakavština Opatijskog krasa", *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, 1982., 17, 1–14.
- 63/ Snježana MOSTARKIĆ, "Korespondencija Milčetić – Jagić", *Zbornik o Ivanu Milčetiću, književnom povjesničaru, filologu i etnologu*, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu – Matica hrvatska, Zagreb, 2002., 403–416.
- 64/ Vatroslav OBLAK, "M. Valjavec, *Adverbi na ski, ske, ke, ce, ice u Kajkavaca*. U Zagrebu 1890.", *Archiv für sl. Phil.*, XIII, Berlin, 1891., 606–609.

- 66/ Franjo PAJUR, "Ozaljski jezično-književni krug ili zrinsko-frankopanski", *Kaj*, 47, 2014., 55–155. <https://hrcak.srce.hr/140681>, preuzeto 20. lipnja 2023.
- 66/ Franjo RAČKI, "Kritika. Jihoslované. Obraz národopisno-literární. Praha 1864., str. XV i 419.", *Književnik*, III, 1864., 431–435.
- 67/ Milan REŠETAR, "Die Čakavština und deren einstige und jetzige Grenzen", *Archiv für sl. Phil.*, XIII, Berlin, 1891., 93–109, 161–199, 361–388.
- 68/ Milan REŠETAR, *Der štokavische Dialekt*. Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Wien, 1907.
- 69/ Milan REŠETAR, "Najstariji dubrovački govor", *Glas SAN*, CCI, 1, 1951., 1–47.
- 70/ Milan REŠETAR, *Najstarija dubrovačka proza*, SAN, Beograd, 1952.
- 71/ Vuk STEFANOVIĆ KARADŽIĆ, "Srbi svi i svuda", *Kovčezik za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona*, Beč, 1849.
- 72/ Antun ŠOJAT, "Odras Daničićevih akcenatskih studija u starijoj hrvatskoj akcentologiji", *Zbornik o Đuri Daničiću*, JAZU – SANU, Zagreb – Beograd, 1981., 371–379.
- 73/ Branka TAFRA, "Dvjestota obljetnica rođenja Vjekoslava Babukića", *Babukić, Vjekoslav. Osnova slovnice slavjanske narječja ilirskoga*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Grad Požega. (pretisak), Zagreb, 2013., 81–175.
- 74/ Stjepko TEŽAK, "Ozaljski govor", *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 5, 1981., 203–428.
- 75/ Josip VONČINA, "Vatroslav Jagić i književnost 'Srednje dobe'", *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, 4–5, 1990. – 1991., 53–81.
- 76/ Silvana VRANIĆ, "O fonološkome sustavu mjesnoga govora Metajne", *Čakavska rič*, XXX, 2002., 1–2, 111–136.
- 77/ Silvana VRANIĆ, *Čakavski ekavski dijalekt: sustav i podsustavi*, Filozofski fakultet u Rijeci – Katedra Čakavskoga sabora Kostrena, Rijeka, 2005.
- 78/ Silvana VRANIĆ, *Govori sjeverozapadnoga makrosustava na otoku Pagu. 2. Morfologija*, Matica hrvatska Ogranak Novalja – Filozofski fakultet u Rijeci, Odsjek za kroatistiku, Rijeka, 2011.
- 79/ Silvana VRANIĆ, "Refleksi *q u istarskim čakavskim govorima zastupljenim u dijalektološkim atlasima", *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 21, 2017., 283–297.
- 80/ Silvana VRANIĆ – Sanja ZUBČIĆ, "Hrvatska narječja, dijalekti i govori u 20. st.", *Povijest hrvatskoga jezika, 5. knjiga: Dvadeseto stoljeće – prvi dio*, ur. Ante BIČANIĆ, Društvo za promicanje hrvatske kulture i znanosti Croatica, Zagreb, 2018., 525–579.
- 81/ Sanja VULIĆ, "Rešetarova zapažanja o dubrovačkom govoru potkraj XIX. i u prvim desetljećima XX. stoljeća", *Zbornik o Milanu Rešetaru, književnom kritičaru i filologu*, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2005., 261–271.

- 82/ P. ZRINSKI – F. K. FRANKOPAN – P. R. VITEZOVIĆ, *Izabrana djela*, priredio Josip VONČINA. Pet stoljeća hrvatske književnosti, Zora – Matica hrvatska, Zagreb, 1976.
- 83/ Sanja ZUBČIĆ, "Čakavizam u Rijeci (prilog dijakronijskoj dijalektologiji)", *Studia Borysiana: Etymologica, diachronica, slavica*, w 75. *Rocznicę urodzin Profesora Wiesława Borysia*, Instytut Slawistyki Polska Akademia Nauk (PAN), Fundacja Slawistyczna, Warszawa, 2014., 459–474.

SUMMARY

VATROSLAV JAGIĆ IN THE HISTORY OF CROATIAN DIALECTOLOGY

One of the greatest Slavic philologists Vatroslav Jagić was not a dialectologist by profession. However, his dialectological interventions, as stated by D. Brozović, were extremely important in the first period of the development of Croatian dialectology. Most information about Jagić's approach to Croatian dialects comes from his discussions, in which he is primarily interested in the past of Croatian or other South Slavic languages, as well as the oldest written monuments and literature, created either during his days in Zagreb (such as the discussion *Iz prošlosti hrvatskoga jezika* from 1864 or *Adrianskoga mora sirena: hrvatski epos XVII. vieka*), or for his activities at foreign departments (such as the discussion *Jedno poglavlje iz povijesti južnoslavenskih jezika* from 1895, published while he was a professor at the Vienna University of Slavic Studies). Other sources of his work on Croatian dialects are recensions and reviews of articles by his contemporaries of dialectologists, such as the often quoted review of Rešetar's discussion on the borders of the Chakavian language from 1891, a review of the text *Čakavske osobine u današnjem dubrovačkom dijalektu* by Marcel Kušar from 1891, etc. Jagić's views and conclusions about Croatian dialects can also be read in *Spomeni mojega života*, edited posthumously by Milan Rešetar in 1930 and 1934, and published by the Serbian Royal Academy in Belgrade. In this paper, the evolution of Jagić's knowledge about inter-dialect relations in the Croatian area and the place of such starting points in the then and contemporary dialectological thought will be highlighted.

Key Words: Vatroslav Jagić; Chakavian dialect; Kajkavian dialect; Shtokavian dialect; history of the Croatian language; history of the Croatian dialectology